

Naar een scenario voor ondersteuningstoewijzing in uw samenwerkingsverband

Aan de hand van vier voorbeeld-aanpakken:

Handelingsgericht arrangeren Unita 't Gooi (HGA)

TOP-initiatief Zuid-Kennemerland (TOP)

Vraagprofiel instrument (VPI)

Indiceren vanuit ondersteuningsbehoeften (IVO)

Inhoud

Inleiding	4
Deel 1	
De aanpakken kort geschetst, in eigen woorden en aan de hand van een casus	9
Handelingsgericht arrangeren (HGA)	9
Top-initiatief (TOP)	16
Vraag-Profiel-Instrument (VPI)	22
Indiceren vanuit ondersteuningsbehoeften (IVO)	28
Deel 2	
Naar een eigen scenario ... wat dragen de vier voorbeelden daaraan bij?	34
Aspecten van een scenario voor ondersteuningstoewijzing	34
1. Basisondersteuning bieden	35
2. Signalering van ondersteunings- en handelingsvragen	37
3. Vaststellen van ondersteuningsbehoeften	38
4. Bepalen van noodzakelijke extra ondersteuning en opstellen OPP	40
5. Toewijzing van extra ondersteuning, deskundigenadvies en toelaatbaarheidsverklaring	41
6. Bieden van extra ondersteuning	43
7. Volgen / monitoren / evalueren	45

Deel 3

Ondersteuningstoewijzing in relatie tot andere kenmerken van passend onderwijs 50

De centrale rol en positie van de leerkracht	51
Het optimaal betrekken van en samenwerken met ouders en leerling	52
Aanknopingspunten voor het Ontwikkelingsperspectiefplan	53
De integraliteit van onderwijsondersteuning en jeugdhulp	53
Eisen aan het samenwerkingsverband en de aangesloten scholen	55
Het belang van evidence based of practice based werken	57
Het 'omdenken': van zware hulp naar creatieve vormen van lichte ondersteuning	58
De wijze waarop de middelen van het samenwerkingsverband worden ingezet	59
Mogelijkheden voor het combineren van verschillende aanpakken	62

Begrippenlijst 66

Contactinformatie 68

Colofon 69

Inleiding

Op 1 augustus 2014 treedt de wetgeving passend onderwijs in werking. Vanaf dat moment zijn de schoolbesturen in het primair en voortgezet onderwijs op basis van de 'zorgplicht' verantwoordelijk voor een passend onderwijsaanbod voor alle leerlingen in het samenwerkingsverband waarvan zij deel uitmaken.

RELATIE ONDERSTEUNINGSTOEWIJZING MET ANDERE ASPECTEN VAN PASSEND ONDERWIJS

Bij de implementatie van de nieuwe wetgeving wordt veel ruimte voor eigen invulling gegeven aan de schoolbesturen en hun samenwerkingsverband, als uitvloeisel van voortgaande decentralisatie en deregulatie. Dit betekent dat op veel belangrijke thema's keuzes gemaakt moeten worden, gebaseerd op de eigen situatie en ambities.

Het gaat hier niet om slechts marginale onderwerpen en activiteiten, gezien het feit dat er sprake is van een heuse stelselwijziging. Er zullen weliswaar samenwerkingsverbanden zijn die de huidige procedures en criteria (vooralsnog) zullen blijven volgen, maar dat biedt op langere termijn weinig perspectief. Daarom kiezen veel verbanden er voor nu de kans te benutten om de routines voor ondersteuningstoe wijzing zo aan te pakken dat meer thuisnabij onderwijs en ondersteuning in het regulier onderwijs gestimuleerd worden. Zij zien de urgentie om een beweging in gang te zetten tot 'omdenken', waar het bijvoorbeeld de inrichting van het onderwijs, de onderwijs-ondersteuning en de afstemming met jeugdhulp betreft.

Eén van de centrale thema's waarop een keuze gemaakt zal moeten worden betreft de manier waarop de samenwerkingsverbanden de ondersteuning van leerlingen die daaraan behoefte hebben en de daarvoor beschikbare middelen, zullen gaan toewijzen. Immers, als de huidige wettelijk voorgeschreven procedures en criteria met

betrekking tot de indicatiestelling en facilitering van extra ondersteuning vervallen, ontstaat voor de samenwerkingsverbanden en besturen ook op dit thema een grote mate van eigen beleidsruimte die ingevuld kan worden.

Deze handreiking biedt daarvoor bouwstenen, lijnen en voorbeelden van concrete invullingen.

De wijze waarop de ondersteuningstoewijzing wordt ingericht, valt uiteen in zeven aspecten die nauw met elkaar samenhangen. Deze aspecten vormen de bouwstenen voor een compleet scenario voor ondersteuningstoewijzing. Het gaat dan om de wijze waarop:

- de relatie wordt gelegd met het formuleren en vaststellen van de basisondersteuning;
- de signalering plaatsvindt van extra ondersteuningsbehoeften van leerlingen (en van hun ouders en leerkrachten) die belemmeringen ondervinden bij de deelname aan het reguliere onderwijsprogramma;
- de ondersteuningsbehoeften van de leerling, respectievelijk ouders en leerkracht worden vastgesteld;
- het onderwijs- en ondersteuningsarrangement wordt bepaald (in relatie met het vereiste deskundigenadvies);
- het ondersteuningsarrangement wordt toegewezen;
- het aanbod van extra ondersteuning wordt vormgegeven;
- de resultaten worden gevolgd en geëvalueerd.

Daarnaast zijn er kwaliteitskenmerken van passend onderwijs die (minstens indirect) samenhangen met de ondersteuningstoewijzing. Daarbij gaat het onder andere om de manier waarop:

- door de gekozen aanpak de (centrale) rol van ouders en leerkrachten wordt versterkt;
- de relatie met het ontwikkelingsperspectief wordt gelegd;
- de verdeling van de beschikbare middelen wordt vormgegeven;
- een integrale afstemming plaatsvindt met de eventuele toewijzing van jeugdhulp;
- eisen gesteld kunnen worden aan het samenwerkingsverband en aan de scholen daarbinnen;
- gebruik gemaakt wordt van een zogenaamde 'evidence-based of practice-based' aanpak;
- het inrichten van transparante procedures, mede met het oog op de positie van ouders;
- samenwerkingsverbanden en scholen bereid zijn tot 'omdenken' naar een nieuwe benadering van ondersteuning.

ONDERSTEUNING BIJ DE IMPLEMENTATIE

Ter voorbereiding op de invoering in 2014 wordt door o.a. de PO-Raad op een aantal belangrijke thema's voorzien in publicaties en handreikingen, waarvan het onderwijsveld gebruik kan maken. Ook aan het belangrijke onderwerp ondersteuningstoewijzing wordt in het Referentiekader en het Instrumentarium Passend Onderwijs aandacht besteed. Zo wordt in het 'Referentiekader Passend Onderwijs' (jan. 2013) nadrukkelijk gewezen op het belang van een goede systematiek van het toewijzen van extra ondersteuning aan leerlingen voor wie dat gewenst is. Tevens wordt ingegaan op een flink aantal eisen waaraan tegemoet gekomen dient te worden. Ook wordt een drietal algemene 'verdeelmodellen' met betrekking tot de beschikbare middelen voor ondersteuning besproken. Daarbij gaat het om het 'schoolmodel' waarbij in feite de middelen voor ondersteuningstoewijzing op basis van het leerlingenaantal worden verdeeld onder de schoolbesturen. In het 'expertisemodel' richt het samenwerkingsverband een netwerk in van (tussen-)voorzieningen en regelt de aard, omvang en bekostiging van die voorzieningen. In het 'leerlingenmodel' tenslotte worden de middelen toegedeeld op basis van handelingsgerichte diagnoses per leerling en de aanpak die op basis hiervan nodig is.

Hoewel deze informatie samenwerkingsverbanden kan helpen bij de gedachtevorming rondom een gezamenlijke systematiek van ondersteuningstoewijzing, biedt zij op zich niet voldoende houvast om de toekomstige dagelijkse praktijk daarmee te kunnen inrichten.

Ter ondersteuning van schoolbesturen en samenwerkingsverbanden is daarom door de PO-Raad deze overzichtspublicatie samengesteld. Hierin komen aan de hand van de hierboven opgesomde aspecten een viertal 'gekende' voorbeelden of aanpakken met betrekking tot ondersteuningstoewijzing in de samenwerkingsverbanden passend onderwijs aan de orde. De keuze voor deze vier is gemaakt op grond van het feit dat zij al sinds geruime tijd in het onderwijsveld in ontwikkeling zijn, een groot deel van de eisen die wettelijk en in de dagelijkse praktijk aan de ondersteuningstoewijzing gesteld worden zichtbaar maken en al op enige schaal in de praktijk worden toegepast. Het is niet erg aannemelijk dat er een aanpak is waarin aan alle genoemde aspecten op een goede wijze tegemoet gekomen wordt. Enkele aanpakken werken met een zelf ontwikkeld 'instrument'; andere schenken juist meer aandacht aan het 'proces' waarlangs de ondersteuningstoewijzing tot stand kan komen. Denkbaar is ook dat samenwerkingsverbanden en schoolbesturen door het combineren van bepaalde onderdelen uit de beschreven aanpakken een bij hen zelf 'passende' werkwijze tot stand kunnen brengen.

Met de keuze van de geselecteerde voorbeelden spreekt de PO-Raad overigens geen (waarde-)oordeel uit. De in beeld gebrachte aanpakken dienen slechts als inspiratie voor de samenwerkingsverbanden die afhankelijk van de eigen situatie en ambities een eventuele keuze kunnen bepalen.

DE VOORBEELDEN

In deze publicatie komen de volgende aanpakken aan de orde:

- Handelingsgericht arrangeren Unita 't Gooi (HGA)
- TOP-initiatief Zuid-Kennemerland (TOP)
- Vraagprofiel instrument (VPI)
- Indiceren vanuit ondersteuningsbehoeften (IVO)

Voor elk van deze voorbeelden of aanpakken geldt dat zij al enkele jaren in ontwikkeling zijn en op enige schaal in praktijk worden gebracht. Bij de meeste is sprake van toepassing in zowel het primair als het voortgezet onderwijs en bij enkele ook in het MBO.

In deze handreiking is gepoogd een inkijkje te geven in de wijze waarop door deze vier aanpakken de ondersteuningstoewijzing passend onderwijs vormgegeven wordt. Naast deze vier gekozen voorbeelden zijn er uiteraard nog andere werkwijzen mogelijk, die op verschillende plaatsen in het veld ook al worden toegepast of ingevoerd.

De handreiking is als volgt opgebouwd:

In **deel 1** worden alle aanpakken kort geschetst: wat zijn, in hun eigen woorden, de belangrijkste uitgangspunten en karakteristieken van het voorbeeld?

Per aanpak wordt steeds aan de hand van een gefingeerde casus de mogelijke 'werking' in de dagelijkse praktijk van dat scenario voor ondersteuningstoewijzing beschreven. We volgen daarbij steeds een leerling, ouders en school. Welk houvast biedt de beschreven aanpak hen? Wat moeten zij 'leveren'? Wat 'levert' het hen op?

In **deel 2** worden zeven aspecten beschreven die relevant zijn voor een scenario voor ondersteuningstoewijzing. Vervolgens worden de vier voorbeelden op deze aspecten beschreven en met elkaar vergeleken. Op welke van de besproken aspecten komen zij overeen? In dit deel is een matrix opgenomen waarin de besproken voorbeelden gerelateerd aan de meest relevante aspecten in één oogopslag in kaart worden gebracht.

In **deel 3** wordt ingegaan op ondersteuningstoewijzing in relatie tot een aantal andere kwaliteitskenmerken waarmee het samenwerkingsverband voor passend onderwijs te maken krijgt. Daarin gaat het over de verdeling van middelen, de samenwerking met ouders, de afstemming met jeugdhulp, het ontwikkelingsperspectiefplan, de ondersteuning van de leerkracht, enzovoort. In dit deel wordt bekeken welke bijdragen de vier voorbeeldmodellen leveren aan deze kwaliteitskenmerken. Ook wordt kort ingegaan op mogelijkheden om de vier voorbeelden wellicht (op onderdelen) te combineren.

Tenslotte is nog contactinformatie opgenomen voor meer informatie over de handreiking en de vier beschreven voorbeelden. Ook is een begrippenlijst opgenomen met de basisbegrippen van passend onderwijs.

Deel 1

De aanpakken kort geschetst, in eigen woorden en aan de hand van een casus

In dit deel 1 worden de vier voorbeelden kort, in hun eigen bewoordingen, geschetst. Na elke schets wordt een gefingeerde casus beschreven vanuit de optiek van het voorbeeld en wat dat voorbeeld voor de personen in de casus zou kunnen betekenen.

HANDELINGSGERICHT ARRANGEREN (HGA)

Toewijzing van onderwijs- en jeugdhulparrangementen, op basis van de behoeften van kind en opvoeders. Dit voorbeeld van een scenario voor ondersteuningstoewijzing is ontleend aan Samenwerkingsverband Unita (27.09) (voorheen Annie M.G. Schmidt en Het Gooi en omstreken), dat 119 scholen omvat, inclusief SBO en SO-cluster 3. Het samenwerkingsverband heeft te maken met tien gemeenten in de Gooi- en Vechtstreek.

Bij handelingsgericht arrangeren heeft elk opvoedingsdomein een plaats: onderwijs, gezin en vrije tijd. Alleen vanuit dat principe is het mogelijk om 'één kind, één plan' te realiseren. Het arrangeren is dus integraal en handelingsgericht. Dat wil zeggen: niet alleen uitgaande van kindkenmerken, maar vooral vanuit de behoeften van de leerling en de behoeften van de leerkracht(en) en ouders. Dit proces wordt beschreven vanuit het domein van het onderwijs.

Bij handelingsgericht arrangeren werken de instellingen die betrokken zijn bij de opvoedingsdomeinen onderwijs, gezin en vrije tijd samen om volgens de uitgangspunten van handelingsgericht werken al dan niet gecombineerde onderwijs- en jeugdhulparrangementen toe te kennen. Bij deze vorm van arrangeren werken alle professionals vraaggericht: wat is voor dit kind – gezien de doelen die we willen bereiken en aansluitend bij diens behoeften – het best passende onderwijs-arrangement (OA) of onderwijs-jeugdhulparrangement (OJA)?

Het handelingsgericht arrangeren bouwt voort op het handelingsgericht werken op scholen en de zeven uitgangspunten daarvan.

1. Doelgericht werken: doelen voor het kind (leren, werkhouding en sociaal-emotioneel functioneren), het onderwijs en/of de opvoeding worden geformuleerd en systematisch geëvalueerd.
2. De onderwijs- en opvoedbehoeften van kinderen staan centraal; wat hebben zij nodig om deze doelen te behalen?
3. Het gaat niet alleen om het kind, maar om het kind in wisselwerking met zijn omgeving (school, gezin, vrije tijd).
4. Het is de leerkracht die 't doet! (naast de ouders). Wat zijn hun ondersteuningsbehoeften; wat hebben zij nodig om dit kind het onderwijs (en de opvoeding) te bieden die het nodig heeft?
5. Positieve en stimulerende kenmerken van kind, leerkracht, groep, school en ouders zijn, naast belemmerende aspecten, van groot belang.
6. Samenwerking tussen leerkracht, leerling, ouders, interne en externe begeleiders vergt constructieve communicatie. De trajectbegeleider is hierbij een belangrijke schakel.
7. De werkwijze is planmatig: systematisch, in stappen en transparant.

Het arrangeren gebeurt op school, tijdens een multidisciplinair overleg (MDO). Bij aanmelding voor het MDO vermelden leerkracht, IB'er en ouders samen hun vragen en welke discipline(s) uit de pool zij nodig denken te hebben om deze te beantwoorden. Zij vullen het 'groeidocument' – voor zover mogelijk – in met trefwoorden. Naast informatie over de leerling, school- en thuissituatie, omvat dit vragen als: Wat is de aanleiding voor deze bespreking? Wat gaat goed en wat moeilijk? Hoe zou dat kunnen komen? Welke doelen streven betrokkenen na en welke oplossingen hebben school of ouders zelf al bedacht? En wat verwachten de school en ouders van deze bespreking? Ook de leerling zelf is bij de aanmelding betrokken. Hij of zij vult het formulier 'Hoe denk jij erover?' in. Tijdens het MDO fungeert het groeidocument als gespreksleidraad en daarna dient het tevens als verslag van de bespreking en (indien nodig) als verwijzingsdocument voor S(B)O of jeugdhulp; vier functies in één document.

Een MDO verloopt gestructureerd; van overzicht (wat gaat goed en wat moeilijk?) en inzicht (hoe zou dat kunnen komen?) naar uitzicht (welke doelen willen we behalen en hoe?). Gedurende de eerste stappen van de bespreking geldt als motto: zoek naar kansen en mogelijkheden. Denk doelgericht, optimistisch, creatief en oplossingsgericht. Wat is wenselijk? De laatste stappen gaan over haalbaarheid.

Met passend onderwijs wordt de open eind financiering vervangen door budget-financiering. Dit biedt de kans om flexibel onderwijs(jeugdhulp)arrangementen (O(J)A's) toe te kennen: hoe meer extra begeleiding nodig is, hoe meer uren ondersteuning. Zo krijgen minder kinderen een label. De leerlingen die een O(J)A nodig hebben worden op school, laagdrempelig en snel begeleid via het MDO. Hieraan nemen deel: leerkracht, IB'er, ouders en één of meer externe deskundigen uit de 'bovenschoolse pool'. In deze pool is de bovenschoolse onderwijsondersteuning gebundeld en aangevuld met hulpverleners uit CJG en jeugdhulp. De inzet vanuit deze pool is flexibel en op maat, afhankelijk van de vraag van school en ouders: monodisciplinair als het kan, multidisciplinair als het moet. Indien nodig vindt handelingsgerichte diagnostiek (HGD) plaats, direct vanuit het MDO.

De begeleiding wordt daar geboden waar die nodig is: in het primaire proces op school. Ambulant begeleiders kunnen bijvoorbeeld meedenken over de aanpak, hoe deze op te nemen is in het groepsplan en te realiseren in de groep. Bovenschoolse expertise komt zo de school in. Het schoolteam en meerdere leerlingen profiteren ervan. En een CJG-er kan bijvoorbeeld met ouders meedenken over de ondersteuning die zij nodig hebben en hoe die te realiseren is. Door met één of meer deskundigen uit de 'pool' samen te werken, zijn de lijnen kort en hebben school en ouders met zo min mogelijk verschillende professionals te maken.

Een Onderwijsarrangement (OA) of Onderwijs-jeugdhulparrangement (OJA) omvat de activiteiten die nodig zijn om de vragen van school of ouders te beantwoorden en de gestelde doelen te bereiken. Het kan bestaan uit diagnostische activiteiten of begeleiding door deskundigen uit de 'pool', zoals:

- Onderzoek, observatie of gesprek door een ambulant begeleider of onderwijspecialist van het S(B)O of de OBD (lees-, dyslexie-, reken-, dyscalculie- of gedragspecialist) of een schoolmaatschappelijk werker;
- Handelingsgerichte diagnostiek door een schoolpsycholoog/orthopedagoog of hulpverlener uit de jeugdhulp;
- Begeleiding van kind, leerkracht, IB'er of ouders door één of meer van deze pooldeskundigen;
- en/of uit geld voor specifieke middelen, zoals een speciale tafel of aanpassing van de omgeving voor een rolstoel.

Indien gedurende een begeleidingstraject blijkt dat het regulier onderwijs een kind met specifieke pedagogisch/didactische onderwijsbehoeften niet het ondersteuningsarrangement kan bieden dat het nodig heeft (ook niet met extra bovenschoolse ondersteuning), kan een (kortdurende) speciale onderwijssetting (zoals SBO of SO) meerwaarde hebben.

Er loopt een pilot met handelingsgericht arrangeren op twintig scholen. De handelingsgerichte MDO's worden inhoudelijk geëvalueerd door CED-groep. Uitkomsten uit het eerste pilotjaar zijn onder andere dat de MDO's:

- korte lijnen en transparante procedures realiseren;
- flexibele arrangementen / OJA's in natura realiseren;
- bereiken dat bij meer onderwijs-ondersteuningsbehoeften, er meer ondersteuning wordt geboden op school en thuis;
- handig en zinvol werken door samen één formulier (groeidocument) te gebruiken;
- en dat scholen en ouders erg tevreden zijn met deze manier van werken.

Volgens het onderzoek slagen de MDO's er nog *onvoldoende* in om bovenschoolse expertise de groep in te brengen, slagen ze er nog *niet* in om de doelen van OJA's te evalueren en kan de leerling actiever worden betrokken bij het formuleren van een O(J)A. Infinite monitort de bedrijfseconomische aspecten, waaruit blijkt dat de werkwijze betaalbaar is.

CASUS HGA

Ryan is 4 jaar en 8 maanden, sinds 7 maanden in groep 1 bij juf Esther, op de Zonnebloem. Ryan heeft gedragsproblemen, problemen met de sociale interactie, zijn taalontwikkeling blijft achter en hij is gauw moe. Juf Esther heeft al van alles geprobeerd, maar weet niet wat ze met Ryan aan moet. Ze heeft haar zorgen al besproken met de ouders van Ryan. Die herkennen de signalen wel en noemen hem een kind met een gebruiksaanwijzing. Zij denken dat hij gewoon nog wat jong is voor zijn leeftijd. Ze stemmen er mee in dat de school probeert uit te zoeken wat er precies met Ryan aan de hand is en wat hij nodig heeft aan onderwijs en ondersteuning.

Wat kan het scenario Handelingsgericht arrangeren voor Ryan betekenen?
We volgen deze stappen:

1. Preventie / basisondersteuning
2. Signalering
3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften
4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement
5. Toewijzen van arrangement (inhoudelijk en financieel)
6. Bieden van arrangement
7. Volgen, evaluatie en nazorg

1. Preventie / basisondersteuning

Doordat het handelingsgericht werken stevig in de school is verankerd (met groeps-overzichten, -plannen, -observaties en besprekingen) is juf Esther van meet af aan gericht op de onderwijs- en ondersteuningsbehoeften van Ryan en heeft zij hierover regelmatig contact met zijn ouders. Zij kijkt daarbij naar de situatie op school en thuis en naast de belemmeringen ook naar de kansen en mogelijkheden van Ryan. Karin, de intern begeleider, observeert Ryan en Esther in de klas, waardoor Esther feedback krijgt op het functioneren van Ryan en de mate waarin haar aanpak afgestemd is op Ryan's ondersteuningsbehoeften. Door deze handelingsgerichte aanpak is haar handelingsrepertoire als leerkracht breder dan op scholen waar niet zo wordt gewerkt, waarmee de basisondersteuning die zij (en anderen in de school) Ryan kunnen bieden relatief hoog ligt.

2. Signalering

Door het handelingsgericht werken signaleert juf Esther vroegtijdig dat Ryan extra onderwijsbehoeften heeft. Het groeidocument is daarbij ondersteunend voor haar. Zij bespreekt die signalen snel met Karin in de kindbespreking en deelt ze met Ryan's

ouders. Zo kreeg zij tips voor de omgang met Ryan en komt zij er onder meer achter dat Ryan heel speciale interesses heeft. Ook Karin geeft haar nog aanvullende suggesties. Deze kennis gebruikt zij in haar aanpak in de klas. Juf Esther krijgt zo ook een indruk van de ondersteuningsbehoeften van Ryan's ouders, waarvoor zij hen wat adviezen en tips geeft. Juf Esther signaleert ook wat zij zelf nodig heeft om Ryan beter te kunnen ondersteunen.

3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften

De aanpassingen in de klas en thuis werken onvoldoende. Juf Esther, IB'er Karin en Ryan's ouders besluiten in de leerlingbespreking over Ryan om een trajectbegeleider van het samenwerkingsverband te vragen voor een multidisciplinair overleg (MDO) op school. Trajectbegeleider Simone (schoolpsycholoog) adviseert, op basis van de informatie van school en ouders in het groeidocument, om bij het MDO ook een gedragspecialist van het SBO en een CJG-medewerker uit de 'pool' van het samenwerkingsverband uit te nodigen. Het groeidocument wordt door juf Esther, Ryan's ouders en Karin compleet gemaakt, ondertekend en digitaal verstuurd naar het Loket. Aan het MDO nemen deel: juf Esther, Karin de IB'er, Ryan's ouders, Simone, de gedragspecialist van het SBO en de CJG-medewerker. In het MDO worden de vragen, verwachtingen, verklaringen, doelen, oplossingen en wensen van school, ouders en Ryan besproken, op basis van de rubrieken 'overzicht', 'inzicht' en 'uitzicht'. Het groeidocument wordt hierbij doorgelopen en aangevuld. Zo wordt een integraal beeld verkregen van de na te streven doelen, de onderwijs- en opvoedbehoeften van Ryan en de ondersteuningsbehoeften van juf Esther en Ryan's ouders.

4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement

Op basis van dat integrale beeld wordt in het MDO de gewenste aanpak bepaald. Eerst op basis van optimistisch, oplossingsgericht en creatief denken over mogelijkheden en kansen, zonder bij voorbaat acties uit te sluiten. In de laatste stappen van de bespreking wordt vervolgens bekeken wat van deze wenselijke aanpak haalbaar is, vanuit een realistisch optimistische blik. De afgesproken acties richten zich op ondersteuning van het hele systeem: Ryan, juf Esther en zijn ouders, aansluitend bij hun eigen krachten en mogelijkheden. Er wordt ondermeer besloten dat in eerste instantie Ryan, juf Esther en IB'er Karin ondersteuning krijgen van de gedragspecialist van het SBO en dat Ryan en zijn ouders ondersteuning krijgen vanuit de jeugdhulp. Hiermee kan Ryan op de Zonnebloem kunnen blijven. Als na 3x2 maanden zou blijken dat de doelen niet behaald zijn en het aanbod toch onvoldoende passend is voor Ryan, dan kan in een nieuw MDO toch een plaatsing in het S(B)O overwogen worden.

Aan het einde van het overleg blijkt dat iedereen tevreden is over de bespreking en de uitkomsten ervan. Ook deze afspraken worden vastgelegd in het groeidocument, evenals het (voorlopige) ontwikkelingsperspectief voor Ryan.

5. Toewijzen van arrangement

In het MDO op school zijn naast de schoolpsycholoog ook een expert van het SBO aanwezig en een CJG-medewerker. Daarmee is het MDO gemandateerd om een onderwijsarrangement vanuit het SBO voor Ryan en juf Esther en een jeugdhulparrangement voor Ryan en zijn ouders toe te wijzen (gecombineerd een OJA). Aan de eisen van het deskundigenadvies is op deze wijze ook voldaan. Wanneer over 6 maanden een SBO- of SO-plaatsing aan de orde zou zijn, kan het MDO dus over de toelaatbaarheid beslissen. Alleen bij onduidelijkheden of meningsverschillen moet dan nog de bovenschoolse commissie van het samenwerkingsverband geraadpleegd worden. De kosten voor het onderwijsarrangement komen voor rekening van het samenwerkingsverband en de kosten voor het jeugdhulparrangement uit jeugdhulpmiddelen.

6. Bieden van arrangement

De ondersteuning voor Ryan en juf Esther wordt vervolgens geboden op school, door de ambulante begeleider van het speciaal onderwijs. Zij werkt op vaste tijden apart met Ryan en zij biedt juf Esther extra adviezen voor de omgang met Ryan. De ouders krijgen thuis begeleiding bij de aanpak van Ryan door een hulpverlener uit de jeugdhulp. Zij krijgen adviezen over en coaching bij de benadering van Ryan, het bieden van structuur, zijn dagindeling, enzovoort. Simone, de trajectbegeleider, bewaakt de afstemming tussen de verschillende ondersteuningsactiviteiten en roept om de twee maanden de betrokkenen bij elkaar voor een MDO, om het verloop te bespreken. Zitten we op koers of moeten doelen of aanpak bijgesteld worden?

7. Volgen, evaluatie en nazorg

Simone houdt, samen met betrokkenen, zicht op de voortgang van de ondersteuning en informeert regelmatig alle betrokkenen. Volgens afspraak wordt na 6 maanden een evaluatie-MDO gevoerd met alle betrokkenen bij Ryan. Op basis van de laatste versie van het groeidocument worden de gemaakte afspraken en het behalen van de gestelde doelen geëvalueerd. Er wordt vastgesteld dat het grootste deel van de doelen behaald is. Ryan doet het op school een stuk beter; zijn taalontwikkeling is flink vooruitgegaan. Juf Esther en Ryan's ouders weten hoe ze beter met hem om kunnen gaan en dat werkt ook. Maar de sociale interactie met zijn leeftijdsgenoten blijft nog een aandachtspunt. Als gevolg van de evaluatie worden daarom twee nieuwe doelen geformuleerd. Afgesproken wordt dat Simone voorlopig nog de vinger aan de pols houdt.

TOP-INITIATIEF (TOP)

Deze werkwijze wordt uitgevoerd door het SWV PO in Zuid-Kennemerland (Haarlem e.o.). Dit samenwerkingsverband omvat ruim 20.000 leerlingen, kent ca. 25 schoolbesturen en strekt zich uit over een vijftal gemeenten. Het samenwerkingsverband tracht de volgende doelstellingen te realiseren:

1. Dekkend netwerk voor alle leerlingen

Het samenwerkingsverband maakt een onderwijskaart van alle onderwijsplekken in Zuid-Kennemerland. De scholen ontwikkelen een onderwijsprofiel zodat er zicht is op de mogelijkheden van andere basisscholen dan wel van scholen voor speciaal basisonderwijs of speciaal onderwijs. Daarnaast is er een sociale kaart en een nauwe samenwerking met het Centrum voor Jeugd en Gezin om de arrangementen van de scholen te versterken met ondersteuning uit de zorg. De grootste uitdaging in het dekkende netwerk is niet het creëren van nieuwe voorzieningen, maar het sneller kunnen schakelen tussen voorzieningen.

2. Goed onderwijs op de scholen

Het bestuur en de directeur van de school zijn verantwoordelijk voor de kwaliteit van het onderwijs. Het samenwerkingsverband ondersteunt de besturen door kennisuitwisseling over goed onderwijs door alle grenzen heen. Iedere school is verplicht een onderwijsprofiel op te stellen waarin de aanpak in de klas (aanbod, leertijd, pedagogisch en didactisch handelen en het klassenmanagement) en daarmee het bekwaamheidsniveau van de leerkrachten worden geëxpliciteerd.

3. Passend arrangeren naar specifieke onderwijsvoorzieningen

Voor het inschakelen van extra ondersteuning gaat het samenwerkingsverband werken met de drie-eenheid school – ouders – S(B)O. Zij komen in onderling overleg tot een gezamenlijke oplossing voor de benodigde ondersteuning. Het kan daarbij gaan om extra ondersteuning op de basisschool of een tijdelijke plaatsing op een S(B)O-school. Bij een schoolwisseling controleert het samenwerkingsverband of alle partijen zich in de gekozen oplossing kunnen vinden. Het samenwerkingsverband moet toestemming verlenen voor het inzetten van de overeengekomen ondersteuning.

a. *Signaleringsfase: leerkracht signaleert handelingsverlegenheid met een leerling*

De leerkracht voert het basis- en breedteaanbod van de school uit zoals beschreven in het schoolondersteuningsprofiel. Toch is er handelingsverlegenheid met een leerling in de groep. De leerkracht heeft de handelingsverlegenheid besproken met de directeur en de ouders. De ouders en de school kunnen wanneer dit wenselijk is ook verder advies vragen aan het SBO en/of SO, externe partijen of de

onderwijsconsulent. De uitkomst van het gesprek kan zijn, dat de leerling tijdelijk geplaatst wordt op een S(B)O.

b. Indicatiefase: ouders en school bepalen de onderwijsbehoefte van de leerling

De informatie uit de signaleringsfase vormt de input voor de indicatie. Hieruit wordt samen met de ouders een hulpvraag gedestilleerd. Om een succesvol verwijzingstraject in te gaan moet de school antwoord geven op de volgende vragen:

- wat is de behoefte van de leerling waar de basisschool niet aan kan voldoen?
- wat moet de leerling ontwikkelen, leren, om teruggeplaatst te kunnen worden op de school?
- op welke specifieke onderwijsvoorziening zou deze leerling de vaardigheden kunnen ontwikkelen?

Tijdens de indicatiefase kan het SBO en/of het SO een ondersteunende rol spelen bij het formuleren van de hulpvraag. Afstemming tussen S(B)O en basisschool kan al starten tijdens deze fase. Ouders en school kunnen tot de conclusie komen dat tijdelijke plaatsing op het S(B)O noodzakelijk is.

c. Afstemmingsfase: ouders, basisschool en s(b)so overleggen over het opstellen van een overeenkomst rondom plaatsing

Na het vastleggen van de hulpvraag neemt de directeur van de basisschool contact op met de door de ouders gekozen S(B)O. In deze fase van het traject vindt verdere uitwisseling van informatie plaats.

Het S(B)O heeft ruimte voor twee observaties van de betreffende leerling en zijn omgeving met als doel een antwoord op de vraag: kan de hulpvraag op de gekozen voorziening beantwoord worden? Hieruit volgt afstemming over:

Het samenwerkingsverband neemt contact op met alle drie de partijen voor een korte evaluatie.

d. Plaatsingsfase: de leerling volgt het onderwijs op het speciaal (basis) onderwijs

De leerling gaat het onderwijs volgen op het S(B)O. Het S(B)O voert het bijpassende arrangement uit. Tijdens de uitvoering wordt de leerling gevolgd en worden de bevindingen geanalyseerd en geëvalueerd op de vaste toetsmomenten. Alle betrokkenen worden op de hoogte gehouden van de ontwikkeling van de leerling. Het gaat dus om de reguliere ontwikkeling (cito-scores) en de specifieke voortgang op de hulpvraag van de leerling.

Het S(B)O stemt af met de ouders. De IB'er van het S(B)O vormt de vaste contactpersoon hierbij. Halfjaarlijks vindt er een evaluatie plaats met de betrokkenen van basisschool. De vorderingen van de leerling en de terugplaatsing worden

hier besproken. Vier weken voor de start van de terugplaatsing worden afspraken gemaakt over de wijze waarop de terugplaatsing wordt vormgegeven.

e. Terugplaatsingsfase: de leerling vervolgt het onderwijs op de basisschool via begeleiding van het S(B)O

De leerling wordt teruggeplaatst. Twee observaties worden ingepland. De leerkracht is vrij om daarin wel of geen gerichte observatievraag te stellen. S(B)O blijft met name in het begin op deze manier betrokken bij de leerling en de basisschool. Extra ondersteuning en zorg kan door de basisschool ingekocht worden vanuit het ondersteuningsbudget. Terugplaatsing kan geleidelijk gaan of in één keer.

4. Budgettaire beheersbaarheid en transparantie

Het samenwerkingsverband krijgt een vast bedrag om haar doelstellingen te realiseren. Het bedrag staat los

van de ondersteuningsbehoeften van de leerlingen in het samenwerkingsverband. Dat betekent dat er bij minder verwijzingen naar het S(B)O direct meer geld beschikbaar is voor de basisscholen en andersom ('waterbed-effect').

Het TOP-initiatief is een eigen uitwerking van het model 'passend indiceren' (CED). Hierbij worden scholen gestimuleerd leerlingen thuisnabij een passend onderwijsaanbod te doen. Het totaal beschikbare ondersteuningsbudget van het samenwerkingsverband wordt daarbij verdeeld over de basisscholen. De basisschool is vervolgens vrij in de besteding maar moet vervolgens alle extra ondersteuning vanuit het eigen budget financieren, ook een (tijdelijke) plaatsing in het S(B)O. Het TOP-initiatief ontwikkelt een eigen uitwerking van dit model waarbij voor een overgangperiode de effecten van de overstap naar de nieuwe systematiek worden verzacht en (ook in de structurele situatie) een deel van het ondersteuningsbudget wordt afgeroomd zodat expertise op het niveau van het samenwerkingsverband beschikbaar blijft. Het TOP-initiatief regelt met name de financiële kant van ondersteuningstoewijzing en geeft de scholen zelf veel beleidsruimte op de inhoudelijke kant ervan.

5. Afstemming met andere sectoren

Het samenwerkingsverband beoogt dat scholen in de regio een onderwijsaanbod verzorgen dat is afgestemd op de leerlingen van de school en populatie uit de eigen wijk. Het realiseren van een goed onderwijsaanbod vraagt in sommige gevallen ook om expertise van externe zorgpartners. De samenwerking met het CJG vervult hierin een sleutelrol. Zo maakt het samenwerkingsverband afspraken over het indiceren van leerlingen vóór de plaatsing op de basisschool.

CASUS TOP

Ryan is 4 jaar en 8 maanden en sinds 7 maanden in groep 1 bij juf Esther, op de Zonnebloem. Ryan heeft gedragsproblemen, problemen met de sociale interactie, zijn taalontwikkeling blijft achter en hij is gauw moe. Juf Esther heeft al van alles geprobeerd, maar weet niet wat ze met Ryan aan moet. Ze heeft haar zorgen al besproken met de ouders van Ryan. Die herkennen de signalen wel en noemen hem een kind met een gebruiksaanwijzing. Zij denken dat hij gewoon nog wat jong is voor zijn leeftijd. Ze stemmen er mee in dat de school probeert uit te zoeken wat er precies met Ryan aan de hand is en wat hij nodig heeft aan onderwijs en ondersteuning.

Wat kan het scenario TOP-initiatief voor Ryan betekenen? We volgen deze stappen:

1. Preventie / basisondersteuning
2. Signalering
3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften
4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement
5. Toewijzen van arrangement (inhoudelijk en financieel)
6. Bieden van arrangement
7. Volgen, evaluatie en nazorg

1. Preventie / basisondersteuning

Doordat in het samenwerkingsverband voorop staat dat zo veel mogelijk kinderen thuis nabij naar school kunnen gaan en scholen een eventuele schoolwisseling naar het S(B)O uit het eigen ondersteuningsbudget moeten bekostigen, zijn de leerkrachten op de Zonnebloem inmiddels gewend dat er eerst gekeken wordt naar de mogelijkheden in de klas en de school. De Zonnebloem heeft ook onderzocht hoe hun schoolondersteuningsprofiel beter aan kan sluiten bij een veranderende populatie. Juf Esther heeft daardoor een breed handelingsrepertoire als leerkracht. Ook voert zij, naast het basisaanbod, ook het breedteaanbod van de Zonnebloem uit, wat hier betekent dat ze Ryan al extra ondersteuning kan bieden op het gebied van zijn taalontwikkeling.

2. Signalering

Juf Esther merkt dat ze toch handelingsverlegen is met betrekking tot Ryan. De taalontwikkeling is wel wat verbeterd, maar er blijven toch veel vragen op het gebied van zijn sociale gedrag en zijn vermoeidheid. Zij bespreekt dit met de ouders van Ryan en met Vincent, de directeur van de Zonnebloem. Zo krijgt zij van de directeur het advies om Karin, de intern begeleider, eens mee te laten kijken in de klas. De ouders van Ryan herkennen de observaties van juf Esther wel en vertellen haar hoe zij thuis met Ryan omgaan, wat daarbij goed werkt en wat zij daarbij lastig vinden.

3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften

De tips van de ouders werken onvoldoende. Karin, de intern begeleider, ziet bij haar observatie in de klas dat Ryan opvallend gedrag vertoont, waar zij niet direct een verklaring voor ziet. Juf Esther, Ryan's ouders en Vincent besluiten om advies te vragen aan Marleen, van het speciaal onderwijs binnen het samenwerkingsverband. In een gesprek van juf Esther, Vincent, de ouders van Ryan en Marleen wordt vastgesteld wat de behoeften van Ryan zijn en wat er in de context van de school aangepast kan worden. Zij onderzoeken samen wat de oorzaken zijn van het gedrag en de vermoeidheid van Ryan, in combinatie met het achterblijven van zijn taalontwikkeling. En verder stellen zij vast wat Ryan moet leren of ontwikkelen om op de Zonnebloem te kunnen blijven. Ook wordt besloten de jeugdarts (die deel uit maakt van het CJG) te vragen om Ryan eens te onderzoeken, om te weten waar zijn vermoeidheidsklachten vandaan komen.

4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement

In het gesprek in de driehoek school – ouders – SO wordt afgesproken dat Marleen met Ryan wat oefeningen zal doen, die de ouders thuis ook kunnen doen met hem. Ook geeft Marleen een aantal extra adviezen aan juf Esther voor het omgaan met het gedrag van Ryan in de groep. De jeugdarts adviseert om Ryan thuis en op school rustige plekjes te geven en hem zelf te leren af en toe zijn rust te nemen. De CJG-coach van de school zal vier keer thuis meekijken.

Als de oefeningen nauwelijks vooruitgang in de taalontwikkeling opleveren en Ryan's gedrag in de klas niet verbetert, wordt in overleg met de ouders van Ryan en met Marleen besloten dat Ryan meer kans op succeservaringen heeft als hij met taal en gedrag kan oefenen in een kleine setting met meer begeleiding. Daarom wordt besloten om Ryan tijdelijk, voor een periode van een jaar, te plaatsen op een school voor speciaal onderwijs.

De ouders van Ryan stellen de Kaleidoscoop voor, een school met extra expertise op het gebied van gedrag, waar zij al eens hebben gekeken. Gezamenlijk stellen Esther, Vincent, Marleen en Ryan's ouders vast wat Ryan op de SO-school zou moeten leren op het gebied van gedrag om terug te kunnen naar de Zonnebloem. Ook wordt afgesproken dat juf Desiree, waarbij Ryan over een jaar in de klas zal komen, extra scholing gaat volgen om Ryan straks beter te kunnen begeleiden bij zijn taalontwikkeling, als hij weer terugkomt op de Zonnebloem.

Vincent neemt contact op met de Kaleidoscoop. Rianne, van de Kaleidoscoop, komt Ryan twee keer in de groep observeren en stelt op basis daarvan vast dat de Kaleidoscoop de hulpvraag van Ryan kan beantwoorden.

5. Toewijzen van arrangement

Nadat de ouders van Ryan, de Zonnebloem en de Kaleidoscoop een akkoord hebben bereikt over de tijdelijke schoolwisseling van Ryan, levert Vincent de overeenkomst in bij het samenwerkingsverband. Lineke, van het samenwerkingsverband, neemt daarop contact op met alle drie de partijen, voor een korte evaluatie. Als bevestigd wordt dat alle partijen achter deze oplossing staan, geeft het samenwerkingsverband een toelaatbaarheidsverklaring af. De kosten voor de tijdelijke plaatsing van Ryan in het SO komen voor rekening van de Zonnebloem.

6. Bieden van arrangement

Op de Kaleidoscoop wordt het arrangement dat voor Ryan was vastgesteld daadwerkelijk uitgevoerd in de klas, bij juf Astrid. Ryan wordt door juf Astrid gevolgd en op vaste momenten getoetst. Zij deelt haar bevindingen met Geert, de intern begeleider van de Kaleidoscoop. Geert is de vaste contactpersoon voor Ryan's ouders en de Zonnebloem. Hij houdt hen op de hoogte van de ontwikkeling van Ryan.

7. Volgen, evaluatie en nazorg

Na een halfjaar evalueert Geert met juf Esther en Vincent van de Zonnebloem en de ouders van Ryan, hoe Ryan zich ontwikkelt in taal en gedrag. Iedereen vindt dat hij goed vooruit gaat en dat de afgesproken aanpak werkt. Iedereen verwacht daarom dat Ryan aan het eind van het jaar terug zal kunnen naar de Zonnebloem.

Vier weken voordat Ryan weer teruggeplaatst wordt naar de Zonnebloem worden afspraken gemaakt over de manier waarop dat zal gaan.

Als Ryan weer terug is op de Zonnebloem, in de groep bij juf Desiree, komt Geert tweemaal op bezoek om Ryan in de groep te observeren. Juf Desiree geeft hem daarvoor een gerichte observatievraag mee. Het blijkt dat Ryan veel beter functioneert op de Zonnebloem dan voorheen. Hij kan beter omgaan met zijn klasgenootjes, is rustiger en zijn taalontwikkeling verbetert. Zo nu en dan vraagt juf Desiree nog (betaald) advies aan Geert. Daarover hadden zij afspraken gemaakt in het arrangement voor Ryan.

VRAAGPROFIEL INSTRUMENT (VPI)

Het VPI is het Vraagprofiel Instrument voor onderwijs-leerling afstemming. Het is een handelingsgericht instrument voor het bepalen van onderwijszorgbehoeften van een leerling enerzijds en de benodigde ondersteuning anderzijds. Het gaat daarbij om ondersteuning die nodig is voor de leerling én voor de betreffende leraar en school. Door het invullen van de voorgestructureerde VPI vragenlijst door de leraar wordt een individueel vraagprofiel verkregen, dat inzicht geeft in de onderwijsleersituatie en dat wat er moet gebeuren om deze te optimaliseren. Er is nog geen PO-samenwerkingsverband gevonden dat dit instrument al in een traject van ondersteuningstoewijzing heeft ingepast, wel in het VO. De onderdelen van een scenario zal een samenwerkingsverband dat met VPI gaat werken zelf invullen. In schooljaar 2013-2014 start een pilot hiervoor.

Filosofie en visie

In het VPI wordt de nadruk gelegd op het handelen van de leraar. De leraar is de expert met de praktijkkennis en daarmee het aangrijpingspunt voor zowel het aanleveren van de juiste signalen op het juiste moment, als het verbeteren van de kwaliteit van de leerarrangementen op school. Handelingsverlegenheid wordt gezien als een signaal dat het reguliere aanbod niet aansluit bij de onderwijsbehoefte. Er moet dan duidelijkheid komen over wat er nodig is om wel tegemoet te komen aan de behoefte van de leerling.

Handelingsgericht denken, werken en oplossen

Het VPI is een handelingsgericht instrument dat bestaat uit drie delen.

In **deel 1** ligt de focus op de leerling: op welke gebieden en in welke mate een leerling extra ondersteuning nodig heeft in vergelijking met zijn of haar klasgenoten. In dit deel worden acht gebieden onderscheiden: 1) emoties en persoonskenmerken, 2) omgaan met anderen, 3) praktische redzaamheid, 4) voorwaarden om te kunnen leren, 5) taal en spraak, 6) leerontwikkeling, 7) denken en 8) lichamelijke ontwikkeling. Ieder gebied bestaat uit vijf tot zeven vragen die op een vierpuntsschaal worden beantwoord (van 'geen ondersteuning' tot 'zeer veel ondersteuning').

In **deel 2** wordt de invuller gevraagd aan te geven met welke extra ondersteuningshandelingen de leerkracht de leerling verder kan helpen en in welke mate dat moet gebeuren. Er zijn zeven gebieden: 1) medische zorg en/of hulpmiddelen, 2) aansluiten bij het verstandelijk niveau, 3) aanpassen van de leeromgeving, 4) aanpassen van de lesstof, 5) aanpassen didactische begeleiding, 6) pedagogisch reguleren en 7) pedagogische veiligheid. Ieder gebied bestaat uit vijf of zes vragen die alle moeten worden beantwoord (van 'extra ondersteuning niet nodig' tot 'zeer veel extra ondersteuning nodig').

Deel 3 van het VPI bestaat uit een aantal aanvullende vragen naar beschermende factoren en de ingeschatte noodzaak van ondersteuningsvormen *buiten* de klas.

Doelgroep leerlingen

Het VPI is in principe bedoeld voor alle leerlingen met extra onderwijszorgbehoeften (vergeleken met klasgenoten), ongeacht de leeftijd, niveau van functioneren, vragen, mogelijkheden of beperkingen. Het betreft leerlingen in alle vormen van het primair, voortgezet (regulier en speciaal) onderwijs en het MBO. Er is sprake van twee VPI varianten: een VPI voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs en een VPI voor het middelbaar beroepsonderwijs. Het gaat om leerlingen die volgens een leraar of school extra onderwijszorgbehoefte(n) hebben vergeleken met klasgenoten, en door hun extra vragen voor handelingsverlegenheid zorgen in de klas of school. Gaandeweg het ontwikkelproces kwamen de ontwikkelaars tot de conclusie dat het VPI ook kan worden ingezet als preventief instrument. Het VPI kan goed worden gebruikt in situaties waarin de leraar nog niet een expliciete zorgvraag voor een leerling heeft geformuleerd, maar waarin hij of zij wel vragen heeft als: "Ik kan er niet helemaal de vinger achter krijgen welke benadering goed is voor deze leerling." Of: "Ik heb het vermoeden dat er voor deze leerling een zeker risico is dat hij in de toekomst extra zorg zal gaan vragen."

Een toelichting

In de klas – waar handelingsgericht wordt gewerkt – ontstaat een zorgvraag rond een leerling. De leerling wordt opgenomen in de zorgstructuur van de school (1). Er wordt besloten dat afname van het VPI gewenst is (2). Betrokkenen bespreken de resultaten en welke stappen kunnen worden gezet (3). Leidende vraag is: biedt het ondersteuningsprofiel van de school voldoende mogelijkheden om deze leerling met dit VPI profiel adequaat te bedienen? Optie 1 is dat op basis van de uitkomsten van het VPI wordt besloten dat de leerling op de huidige school kan blijven: de extra aandacht die de leerling vraagt (VPI deel 1) en de extra ondersteuningshandelingen die van de school/leraar worden verwacht (VPI deel 2), zijn zodanig dat de school of leraar hier adequaat op in kunnen spelen (4). Daarvoor wordt een handelingsgerichte interventie ontwikkeld (5) die ofwel het gewenste resultaat oplevert (6) ofwel onvoldoende positief effect heeft (7). In het laatste geval is het aan een toewijzingscommissie op het niveau van het samenwerkingsverband om een andere, beter passende leeromgeving te zoeken voor de leerling (9). Optie 2 is dat mede op basis van de resultaten van het VPI direct wordt besloten dat de leerling niet op school kan blijven (8): de school of leraar is niet in staat om voldoende adequaat tegemoet te komen aan de extra aandacht die de leerling vraagt (VPI deel 1) en/of aan de extra ondersteuningshandelingen die hij of zij nodig heeft (VPI deel 2). In dat geval volgt meteen stap 9.

Resultaat: een individueel vraagprofiel

Een ingevuld VPI resulteert in een profiel dat bestaat uit twee delen: een deel waarin een beeld wordt geschetst van de extra gevraagde aandacht (resultaat van deel 1 van het VPI) en een deel waarin de extra ondersteuningshandelingen worden weergegeven (resultaat van deel 2). Bij beide delen worden de factoren weergegeven met een ruwe score en een normscore. De antwoorden op de onderliggende vragen worden vervolgens overzichtelijk weergegeven.

Wat met het VPI wel en niet kan

Het VPI is een inhoudelijk instrument: het geeft een beeld van het functioneren van de leerling in de klas en welke extra ondersteuningshandelingen van de leraar worden gevraagd om tegemoet te komen aan zijn of haar zorgvraag. Het VPI is echter geen 'kookboek voor leraren' in de zin van: "Doe B als de leerling A doet". Er zal aan de hand van de uitkomsten van het VPI nog een concrete vertaalslag moeten plaatsvinden hoe de extra ondersteuningshandeling vorm moet worden gegeven. Hoe de vertaalslag wordt gemaakt, hangt af van de situatie ter plekke en is niet als een standaard recept weer te geven. Het hangt af van het precieze gedrag van de leerling, van de klassensituatie, van de mogelijkheden van de leraar, van de schoolcontext en van de aanwezige ondersteuningsstructuur. Tot slot: er is inmiddels ook een versie voor ouders ontwikkeld. De ouderversie is bedoeld om de betrokkenheid van ouders bij school te vergroten en stelt hen in de gelegenheid om aan te geven wat zij vinden wat hun kind nodig heeft op school.

CASUS VPI

Ryan is 4 jaar en 8 maanden en sinds 7 maanden in groep 1 bij juf Esther, op de Zonnebloem. Ryan heeft gedragsproblemen, problemen met de sociale interactie, zijn taalontwikkeling blijft achter en hij is gauw moe. Juf Esther heeft al van alles geprobeerd, maar weet niet wat ze met Ryan aan moet. Ze heeft haar zorgen al besproken met de ouders van Ryan. Die herkennen de signalen wel en noemen hem een kind met een gebruiksaanwijzing. Zij denken dat hij gewoon nog wat jong is voor zijn leeftijd. Ze stemmen er mee in dat de school probeert uit te zoeken wat er precies met Ryan aan de hand is en wat hij nodig heeft aan onderwijs en ondersteuning.

Wat kan het scenario VPI voor Ryan betekenen? We volgen deze stappen:

1. Preventie / basisondersteuning
2. Signalering
3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften
4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement
5. Toewijzen van arrangement (inhoudelijk en financieel)
6. Bieden van arrangement
7. Volgen, evaluatie en nazorg

1. Preventie / basisondersteuning

Doordat juf Esther al vaker met het Vraagprofiel Instrument heeft gewerkt is zij van meet af aan gericht geweest op de onderwijs- en ondersteuningsbehoeften van Ryan. Ze kijkt op een heel brede manier naar zijn ontwikkeling, zowel op het gebied van leren als op sociaal-emotioneel gebied. Ook heeft ze door het gebruik van VPI in de loop van de tijd een breed repertoire aan mogelijkheden ontwikkeld om Ryan pedagogisch en didactisch te begeleiden en te zoeken naar de juiste lesstof en leer- en hulpmiddelen. De basisondersteuning die de Zonnebloem kan bieden is onder meer vastgesteld op basis van de ondersteuningsgebieden die ook in het VPI voorkomen.

2. Signalering

Als juf Esther merkt dat zij zelf niet goed meer weet hoe ze Ryan nog verder kan helpen beschouwt zij dat als een signaal dat het onderwijsaanbod niet meer aansluit bij de onderwijsbehoefte van Ryan. Zij besluit dan om het Vraagprofiel Instrument voor Ryan in te vullen.

3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften

Door het invullen van het VPI krijgt juf Esther een goed beeld van de extra onderwijszorgbehoeften van Ryan, in vergelijking met de andere kinderen in de klas. Door bij Ryan te kijken naar zijn emoties en persoonskenmerken, zijn praktische redzaamheid, zijn voorwaarden om te kunnen leren, zijn taal en spraak, zijn leerontwikkeling, zijn denkniveau, zijn lichamelijke ontwikkeling en hoe hij omgaat met anderen, brengt juf Esther de extra onderwijszorgbehoeften van Ryan heel goed in beeld. Juf Esther vraagt tevens aan de ouders om het VPI voor ouders in te vullen, zodat ook zij kunnen aangeven wat zij denken dat Ryan nodig heeft.

4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement

Naast de onderwijszorgbehoeften van Ryan vult juf Esther in het VPI ook in welke extra ondersteuning Ryan volgens haar nodig heeft in de klas of daarbuiten op het gebied van pedagogische veiligheid, pedagogisch reguleren, aansluiten bij zijn verstandelijk niveau, didactische begeleiding, lesstof, leeromgeving en leermiddelen en (medische) zorg en hulpmiddelen. Daarnaast geeft juf Esther in het VPI aan welke extra ondersteuning Ryan nodig heeft buiten het primaire proces, welke persoonlijke eigenschappen van Ryan de noodzaak van extra ondersteuning verkleinen en welke omgevingsfactoren buiten school de noodzaak van extra ondersteuning vergroten of juist verkleinen. Ze doet dit samen met Karin, de intern begeleider. Zij geven in het VPI tenslotte ook aan welke ondersteuning juf Esther zelf en de school nodig hebben om Ryan goed te kunnen begeleiden. Zij gebruiken het VPI ook om het ontwikkelingsperspectief voor Ryan op te stellen.

Met het ingevulde VPI van Ryan kan juf Esther in gesprek gaan met de ouders van Ryan of met Karin, de intern begeleider, of met Lineke, de gedragswetenschapper van het samenwerkingsverband. Het VPI profiel wordt door hen omgezet in een concrete aanpak. Na vier maanden blijkt dat Ryan toch onvoldoende vooruitgang boekt en vermoedt juf Esther dat Ryan misschien toch ondersteuning vanuit het speciaal (basis)onderwijs of zelfs een plaatsing daar nodig heeft.

5. Toewijzen van arrangement

Als juf Esther en degenen met wie zij het VPI van Ryan had besproken van mening zijn dat een verwijzing naar het speciaal (basis)onderwijs nodig is, kan het ingevulde VPI ook gebruikt worden als een alternatief voor een onderwijskundig rapport voor de commissie die de toelaatbaarheid tot het S(B)O vaststelt. En omdat het VPI is gebaseerd op het ICF (een gezondheids-classificatiemodel van de WHO) kan eventueel ook de jeugdgezondheidszorg of de jeugdhulp het VPI als indicatie-informatie gebruiken. De ouders voeren (in de huidige situatie) een intakegesprek met Bureau Jeugdzorg om een indicatie te krijgen voor jeugdhulp voor Ryan en ondersteuning voor henzelf.

6. Bieden van arrangement

Met de uitkomsten van het VPI en eventueel de tips van de mensen met wie zij het VPI van Ryan heeft besproken, is het in eerste instantie aan juf Esther om Ryan de extra ondersteuning te bieden die hij nodig heeft. Zij probeert vooral op pedagogische regulering en taalontwikkeling haar aanpak aan te passen. Na vier maanden, als blijkt dat zij hem op de Zonnebloem niet de ondersteuning kan bieden die hij nodig heeft, wordt de extra ondersteuning voor Ryan geboden door het Palet, de school voor speciaal onderwijs waar hij toegelaten is. Ook het VPI is door juf Esther doorgegeven aan het Palet. Ryan en zijn ouders krijgen hulp van Accare, een jeugdhulpaanbieder, waarvoor Bureau Jeugdzorg een beschikking heeft afgegeven.

7. Volgen, evaluatie en nazorg

Juf Esther houdt vanaf het begin tot aan het moment dat zij Ryan overdraagt aan de zorg van het Palet zicht op de voortgang van de ondersteuning van Ryan. Zij bepaalt wanneer zij haar eigen aanpak moet aanpassen of anderen moet betrekken bij de extra ondersteuning van Ryan. Zij kan na verloop van tijd het VPI opnieuw invullen voor Ryan om vast te stellen of zijn onderwijszorgbehoeften inmiddels veranderd zijn en hij eventueel andere extra ondersteuning nodig heeft. Op basis daarvan kan zij de beslissing nemen om Ryan aan te melden bij de indicatiecommissie van het samenwerkingsverband voor een verwijzing naar het speciaal onderwijs. Ook het Palet kan voor Ryan het VPI blijven gebruiken.

INDICEREN VANUIT ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE (IVO)

IVO is een instrument en proces waarmee, op basis van de onderwijsbehoefte van de leerling, (de middelen voor) de meest passende ondersteuning kan worden toegekend. De volgende uitgangspunten maken duidelijk waar IVO voor staat.

- Het denken vanuit de onderwijsbehoefte van de leerling is, in overeenstemming met de zienswijze van handelingsgericht werken, de basis voor goed onderwijs.
- De indicatiestelling baseert zich niet alleen op een ordening van de onderwijsbehoeften van leerlingen (de vraag), maar ook op een ordening van de arrangementen (het aanbod).
- De indicatiestelling is geschikt om de huidige arrangementen toe te wijzen, maar ook om alle mogelijke toekomstige vormen van arrangementen toe te wijzen.

Onderwijsbehoeften en arrangementen onderscheiden zich op vijf voor indicatiestelling relevante kenmerken of velden:

1. **de hoeveelheid aandacht en tijd** (hoeveel extra tijd is er nodig of beschikbaar, welke eisen moeten we stellen aan het aantal handen in de klas of de groepsgrootte?)
2. **het onderwijsmateriaal** (welke onderwijsmaterialen zijn nodig of beschikbaar?)
3. **de ruimtelijke omgeving** (welke aanpassingen in de klas, in en om het schoolgebouw zijn nodig of beschikbaar om een normale schoolgang van de leerlingen met speciale behoeften te garanderen?)
4. **de expertise** (welke teamexpertise is nodig of beschikbaar, welke specialistische expertise is nodig of beschikbaar, met welke intensiteit?)
5. **de samenwerking met andere instanties** (samenwerking op welke basis en met welke intensiteit is nodig of beschikbaar met welke instellingen buiten het onderwijs?)

IVO biedt leerkrachten de mogelijkheid om toewijzing van ondersteuning te gebruiken als een instrument dat hun handelingsrepertoire kan vergroten.

Procedure voor indicatiestelling wanneer IVO in werking is

Op het moment dat de IVO-procedure voor indicatiestelling in werking treedt, moet al duidelijk zijn hoe het dekkende netwerk van voorzieningen eruit ziet. In de voorbereidende fase is het profiel bepaald van de reguliere scholen en van alle aanvullende arrangementen. Uit die profielen zijn de indicatoren op de vijf velden gedestilleerd. Al deze informatie staat in het ondersteuningsplan en is de basis van het werk van de IVO-commissie. De procedure van een aanvraag voor toewijzing van een arrangement kan worden ingedeeld in drie fasen.

Fase 1 - voortraject

In het voortraject (fase 1) wordt de onderwijsbehoefte van de leerling bepaald. Alle informatie, vanuit alle mogelijke bronnen, die relevant is voor het onderwijs aan de leerling, wordt door de school vertaald naar de onderwijsbehoefte van de leerling. Zowel aan de ouders als aan de leerling wordt gevraagd voor de IVO-commissie te formuleren wat zij denken dat nodig is om goed tot leren te kunnen komen. Als een leerling te jong of anderszins niet in staat is om dit te doen, voert een schoolmedewerker of de trajectbegeleider een gesprek met de leerling waarin de vraag op leeftijdsadequate wijze wordt besproken. De schoolmedewerker of trajectbegeleider maakt dan een verslag van het gesprek.

De school en de ouders kunnen zich laten adviseren en ondersteunen door deskundigen van buiten de school, bijvoorbeeld vanuit het ZAT. Het verplichte deskundigenadvies kan hier een plaats krijgen.

Bij IVO wordt handelingsverlegenheid niet gezien als een indicatiecriterium, maar als een signaal dat het onderwijsaanbod niet aansluit bij de onderwijsbehoefte. Handelingsverlegenheid is geen directe reden om te verwijzen, maar een reden om na te gaan waar de mismatch in zit: wat heeft de leerling nodig wat op dit moment niet geboden wordt? Wanneer dat duidelijk is en het benodigde aanbod niet binnen de betreffende school verwacht mag worden, dan pas is er reden om te denken aan een aanvraag voor een aanvullend arrangement. Omgekeerd kan er ook zonder handelingsverlegenheid van de leerkracht sprake zijn van een mismatch. Ook dat kan aanleiding zijn voor de toewijzing van een (aanvullend) arrangement.

Fase 2 - beoordeling

De beoordeling is in handen van de IVO-commissie, die een vergelijkbare positie heeft als de huidige PCL, waar mogelijkheden tot bezwaar en beroep voor ouders en scholen bij horen. Leden van de IVO-commissie zijn, naast vertegenwoordigers van het speciaal onderwijs, bijvoorbeeld eigen schooldirecteuren of intern begeleiders, waarmee IVO werkt als een systeem van gecontroleerd vertrouwen. Wetende dat zij middelen toekennen vanuit hun gezamenlijke, beperkte budget, zullen de commissieleden streng maar rechtvaardig hun werk doen. Streng, omdat het om eigen, beperkte middelen gaat. Rechtvaardig, omdat ook zij, wanneer vanuit de eigen school een aanvraag wordt gedaan, een solidaire en voldoende toewijzing verwachten.

Taken van de IVO-commissie:

- Het op aanvraag van een school en ouders matchen van de onderwijsbehoefte van de leerling met de beschikbare arrangementen op de vijf IVO-velden.
- Het informeren van ouders/school over de uitkomst van de beoordeling (dit kan door de commissie belegd worden bij de trajectbegeleider).

- Het jaarlijks opstellen van een verslag van de werkzaamheden, waarin kengetallen zijn opgenomen over de ontvangen aanvragen voor toewijzing van arrangementen.

De trajectbegeleiding geeft ondersteuning aan de IVO-commissie, door:

- Het op inhoud controleren of de informatie van de school voldoende is.
- Het zo nodig (laten) uitvoeren van aanvullend onderzoek.
- Het ondersteunen van scholen en ouders bij hun voorbereiding van een aanvraag van een arrangement.
- Het vanuit de aangeleverde informatie samenvatten van de onderwijsbehoefte op de vijf velden.
- Het zich vergewissen van een goede voortgang van het onderwijs voor de leerling wanneer de school handelingsverlegen is maar geen aanvullende voorziening toegewezen krijgt.

Fase 3 - uitkomst

Er zijn drie mogelijke uitkomsten van de bespreking van een dossier door een IVO-commissie:

1. match met het profiel van (één van) de reguliere scholen, zoals vastgelegd in het ondersteuningsplan;
2. match na toekenning van een aanvullend arrangement;
3. onderwijsbehoefte onduidelijk (er is meer tijd en -deskundige- aandacht nodig om er achter te komen wat de leerling nodig heeft in een daartoe specifiek samengesteld arrangement).

Toewijzingen kunnen deeltijds en/of voor verschillende tijdsperiodes zijn. Een arrangement gericht op het duidelijk krijgen van de onderwijsbehoefte kan bijvoorbeeld een duur van zes weken hebben. Een arrangement ter ondersteuning van een leerling met een niet-veranderlijke aandoening kan voor de volledige verblijfsduur op de betreffende school zijn.

Onder meer in Den Haag (PO) en in de Zaanstreek (VO) wordt door samenwerkingsverbanden aan de invoering van IVO als middel voor handelingsgericht arrangeren gewerkt. Ook in het MBO is IVO inmiddels geïntroduceerd.

CASUS IVO

Ryan is 4 jaar en 8 maanden, sinds 7 maanden in groep 1 bij juf Esther, op de Zonnebloem. Ryan heeft gedragsproblemen, problemen met de sociale interactie, zijn taalontwikkeling blijft achter en hij is gauw moe. Juf Esther heeft al van alles geprobeerd, maar weet niet wat ze met Ryan aan moet. Ze heeft haar zorgen al besproken met de ouders van Ryan. Die herkennen de signalen wel en noemen hem een kind met een gebruiksaanwijzing. Zij denken dat hij gewoon nog wat jong is voor zijn leeftijd. Ze stemmen er mee in dat de school probeert uit te zoeken wat er precies met Ryan aan de hand is en wat hij nodig heeft aan onderwijs en ondersteuning.

Wat kan het scenario IVO voor Ryan betekenen? We volgen deze stappen:

1. Preventie / basisondersteuning
2. Signalering
3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften
4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement
5. Toewijzen van arrangement (inhoudelijk en financieel)
6. Bieden van arrangement
7. Volgen, evaluatie en nazorg

1. Preventie / basisondersteuning

Het schoolondersteuningsprofiel van De Zonnebloem is op basis van de vijf velden als een smalle ondersteuningsschool gekarakteriseerd. Juf Esther is vertrouwd met het op deze manier kijken naar onderwijsbehoeften van leerlingen en ze kan op basis van de vijf velden variaties bedenken in haar aanpak van Ryan. Juf Esther heeft daardoor een handelingsrepertoire als leerkracht, dat breder is dan op scholen waar niet op deze manier naar de onderwijsbehoeften van leerlingen wordt gekeken. Zo heeft zij remediërend materiaal en een speciale rustige plek voor Ryan gezocht om zijn ontwikkeling te bevorderen.

2. Signalering

Juf Esther merkt dat het onderwijs dat zij Ryan kan bieden voor hem toch niet de gewenste vooruitgang oplevert. Ze krijgt eigenlijk geen vat op wat hij nodig heeft en ze wil daarom graag weten waar de mismatch zit. Ze spreekt met Ryan's ouders over wat hij allemaal goed kan en waar hij moeite mee heeft. Daarin komt onder meer naar voren dat Ryan een paar heel speciale interesses heeft. Juf Esther probeert die informatie te gebruiken als ingang om Ryan 'bij de les te houden'. Toch blijven er bij haar zorgen met betrekking tot Ryan. Zijn taalontwikkeling gaat onvoldoende vooruit en er blijven toch vragen op het gebied van zijn sociale gedrag en zijn

vermoeidheid. Doordat juf Esther weet wat de school op de vijf velden kan bieden vermoedt zij dat de Zonnebloem niet geheel op eigen kracht het onderwijs kan bieden dat Ryan nodig heeft. Zij neemt daarom contact op met Simone, de trajectbegeleider die voor de IVO-commissie van het samenwerkingsverband werkt.

3. Vaststellen ondersteuningsbehoeften

Simone adviseert een IVO-procedure in werking te stellen. Met behulp van het formulier onderwijsbehoeften verzamelen juf Esther en de ouders van Ryan veel informatie, uit alle mogelijke bronnen, om de onderwijsbehoefte van Ryan in kaart te brengen. Ze kijken daarbij naar algemene positieve en risico-factoren voor Ryan, maar ook naar zijn specifieke onderwijsbehoeften op taal en geletterdheid, sociale competenties en gedrag. Zowel Ryan's ouders, als juf Esther, zetten ook op papier wat zij denken dat Ryan in de komende periode kan leren en wat hij nodig heeft om een volgende stap in zijn ontwikkelingsproces te kunnen maken. Ook aan Ryan zelf wordt gevraagd wat hem kan helpen om beter te leren. De juf en de ouders vragen tevens advies aan de jeugdarts van het ondersteuningsteam, om te horen waar de vermoeidheid van Ryan eventueel vandaan kan komen. Simone controleert of de informatie voor de IVO-commissie compleet is. Zij vat ook de onderwijsbehoefte van Ryan samen op de vijf velden.

4. Bepalen van onderwijs- en ondersteuningsarrangement

De vaststelling van het meest passende ondersteuningsarrangement voor Ryan wordt uitgevoerd door de IVO-commissie. Die commissie matcht, op basis van het onderwijskundig rapport van de Zonnebloem en de aanvullende informatie van Simone, vervolgens de onderwijsbehoefte van Ryan met de arrangementen die het samenwerkingsverband heeft en die beschreven zijn op de vijf IVO-velden. Zij kiezen daarbij voor de eenvoudigste setting en stellen vast welke extra voorzieningen op de vijf velden nodig zijn voor Ryan. Zij informeren vervolgens, via Simone, de ouders en de Zonnebloem over de uitkomst van hun beoordeling.

5. Toewijzen van arrangement

De IVO-commissie is van mening dat een aanvullend arrangement voor Ryan het meest tegemoet komt aan zijn onderwijsbehoefte. Omdat de Zonnebloem een smalle ondersteuningsschool is, wordt besloten dat Ryan een jaar lang gedurende drie ochtenden per week op de Catamaran, een school in de buurt van de Zonnebloem met een voor Ryan beter passend schoolondersteuningsprofiel, in een klein groepje speciale begeleiding krijgt van een expertleerkracht. Deze expertleerkracht biedt ook ondersteuning aan juf Esther, om de aanpak op de Zonnebloem en op de Catamaran voor Ryan goed op elkaar af te stemmen. Het samenwerkingsverband berekent wat het vastgestelde arrangement gaat kosten en betaalt deze extra ondersteuning voor Ryan.

6. Bieden van arrangement

Ryan volgt het grootste deel van de week het onderwijs bij juf Esther op de Zonnebloem en gaat drie ochtenden per week naar de Catamaran, waar hij in een klein groepje van de expertleerkracht extra aandacht krijgt en met behulp van speciale materialen ondersteund wordt bij zijn taalontwikkeling. Het arrangement dat voor Ryan is vastgesteld wordt op die manier ook daadwerkelijk uitgevoerd in dat jaar. Juf Esther overlegt regelmatig met de expertleerkracht, met Simone en de ouders van Ryan, om te zien of Ryan werkelijk de beoogde volgende stap in zijn ontwikkelingsproces kan maken.

7. Volgen, evaluatie en nazorg

Simone, de trajectbegeleider, zorgt er voor dat na een half jaar een evaluatiegesprek wordt gevoerd door juf Esther, de expertleerkracht, Ryan's ouders en zichzelf, om na te gaan of het arrangement dat op de velden voor Ryan is vastgesteld voldoet. Ryan blijkt vooruitgang te boeken in zijn taalontwikkeling en gedrag. Iedereen vindt dat hij goed vooruit is gegaan en dat de aanpak die afgesproken is ook werkt. Aan het eind van het jaar wordt weer zo'n gesprek gehouden en wordt besloten dat Ryan het arrangement op de Catamaran niet langer nodig heeft en zich goed kan ontwikkelen binnen de mogelijkheden van de Zonnebloem. De Zonnebloem is inmiddels in staat om op enkele van de velden waarop Ryan's onderwijsbehoeften liggen net iets extra's te bieden. Zo heeft de school zelf extra materialen aangeschaft en kan Ryan in een klein groepje op de Zonnebloem een ochtend per week extra aandacht krijgen van een remedial teacher.

Deel 2

Naar een eigen scenario Wat dragen de vier voorbeelden daaraan bij?

In deel 2 wordt een richtlijn geboden voor het zelf ontwikkelen van een scenario voor ondersteuningstoewijzing. Daarbij worden zeven aspecten onderscheiden, waaraan in elk geval aandacht besteed moet worden. Om dat concreet te maken worden deze zeven aspecten beschreven aan de hand van de vier voorbeelden. Dit wordt vervolgens samengevat in een matrix. De bedoeling van deze werkwijze is om informatie en inzicht te bieden voor het ontwikkelen van een scenario voor het eigen samenwerkingsverband.

ASPECTEN VAN EEN SCENARIO VOOR ONDERSTEUNINGSTOEWIJZING

Om een scenario voor ondersteuningstoewijzing op te zetten zijn de volgende zeven aspecten cruciaal:

1. Basisondersteuning bieden
2. Signalering van ondersteunings- en handelingsvragen
3. Vaststellen van ondersteuningsbehoeften
4. Bepalen van noodzakelijke extra ondersteuning en opstellen OPP
5. Toewijzen van extra ondersteuning, deskundigenadvies en toelaatbaarheidsverklaring
6. Bieden van extra ondersteuning
7. Volgen, monitoren, evalueren

Een samenwerkingsverband dat wil vaststellen hoe de ondersteuningstoewijzing wordt geregeld, zal in elk geval over deze zeven aspecten moeten nadenken. Hieronder wordt toegelicht waar het bij de zeven aspecten om draait. Per aspect wordt globaal beschreven hoe de vier aanpakken daar invulling aan geven. De voorbeelden geven niet altijd inhoud aan alle aspecten. Sommige richten zich expliciet op enkele onderdelen van een scenario voor ondersteuningstoewijzing.

Een samenwerkingsverband kan de nog ontbrekende aspecten zelf aanvullen. Zo is bijvoorbeeld het VPI een instrument dat vooral is gericht op het vaststellen van de ondersteuningsbehoeften van kind en leerkracht, maar dat op zichzelf nog weinig zegt over hoe de extra ondersteuning wordt toegewezen of geboden. Dat is aan het samenwerkingsverband om te bepalen.

1. BASISONDERSTEUNING BIEDEN

Het samenwerkingsverband stelt vast wat het niveau is van de basisondersteuning, die elke school geacht wordt te geven aan haar leerlingen. Daarnaast stellen alle scholen in het samenwerkingsverband een schoolondersteuningsprofiel op, dat aangeeft of en welke extra ondersteuning zij heel concreet kunnen leveren. Op basis van het profiel moet immers bepaald kunnen worden waar een aangemeld kind geplaatst kan worden. Deze keuze voor wat basis- en extra ondersteuning is, heeft directe consequenties voor de breedte van de ondersteuning die scholen zelf kunnen bieden, het sluitende aanbod in het samenwerkingsverband en voor de mate waarin scholen een beroep zullen doen op extra ondersteuning vanuit het samenwerkingsverband, het SBO of het SO. En daarmee dus ook voor de inrichting van een scenario voor ondersteuningstoewijzing. De vraag is dan bijvoorbeeld of een bepaald scenario vooral werkt bij een hoog of ook bij een laag niveau van basisondersteuning. Maar ook omgekeerd kan de vraag worden gesteld in hoeverre een gekozen scenario voor ondersteuningstoewijzing kan bijdragen aan versterking van de basisondersteuning op de scholen.

Met IVO kunnen scholen hun schoolondersteuningsprofiel bepalen. Als alle scholen in het samenwerkingsverband dit hebben gedaan kan een beeld gevormd worden van het bestaande ondersteuningsaanbod en de aanvullingen die nodig zijn om een dekkend aanbod te realiseren. Dit kan de basis vormen om vast te stellen wat het niveau van basisondersteuning wordt, dat alle scholen in het samenwerkingsverband moeten bieden, en welke scholen welke vormen van extra ondersteuning kunnen geven. IVO als model voor het arrangeren van extra ondersteuning sluit hier uiteraard perfect op aan, doordat de extra ondersteuning direct gekoppeld kan worden aan de schoolondersteuningsprofielen. Het werken met de vijf velden van IVO kan betekenen dat leerkrachten op die gebieden hun handelingsrepertoire verbreden. Daarmee kan IVO bijdragen aan versterking van de basisondersteuning. VPI heeft geen directe relatie met het bepalen van het schoolondersteuningsprofiel door scholen. Het kan ingezet worden bij zowel een keuze voor een laag als voor een

hoog niveau van basisondersteuning. Door de zeer brede en gedetailleerde analyse van de kindfactoren en ondersteuningsbehoeften draagt VPI bij aan verbreding van het handelingsrepertoire van leerkrachten en het benutten van ondersteuningsmogelijkheden binnen de school. Daarmee levert VPI naar verwachting een stevige bijdrage aan de versterking van de basisondersteuning.

Het TOP-initiatief heeft geen directe relatie met het bepalen van het schoolondersteuningsprofiel. TOP kan ingezet worden bij zowel een laag als een hoog niveau van basisondersteuning. TOP beoogt met een financiële prikkel om zo min mogelijk te verwijzen naar SBO of SO en de oplossing allereerst binnen de eigen school te zoeken, waarna een school ervoor kan kiezen een S(B)O 'in te kopen'. Bij het TOP-initiatief kunnen scholen wel expertise van onderwijsconsulenten van het samenwerkingsverband inroepen, ter versterking van de basisondersteuning. Het samenwerkingsverband faciliteert en ondersteunt, maar eist en controleert niet met betrekking tot de basisondersteuning.

HGA heeft geen directe relatie met het bepalen van het schoolondersteuningsprofiel. Het vraagt wel van scholen dat zij handelingsgericht werken, volgens de zeven omschreven principes. HGA koerst op een hoog niveau van basisondersteuning, anders bestaat het risico dat scholen veel extra ondersteuning aanvragen. Een verscheidenheid aan experts vanuit de pool van het samenwerkingsverband kan bijdragen aan de basisondersteuning van de scholen en die daarmee versterken.

2. SIGNALERING VAN ONDERSTEUNINGS- EN HANDELINGSVRAGEN

De leerkracht signaleert doorgaans als eerste ontwikkelingsbelemmeringen bij leerlingen en vaak ook van ondersteuningsvragen die ouders hebben bij de opvoeding van hun kind. Daarnaast heeft ook de leerkracht zelf vragen omtrent het eigen handelen en wensen voor extra steun. Er zijn ook anderen die signalen kunnen waarnemen, zoals de intern begeleider, de ouders, de jeugdarts, de pedagogisch medewerker van de kinderopvang. Zij zien het kind elk in een andere setting, waarmee uiteenlopende beelden en signalen verzameld kunnen worden. Bij het vaststellen van een scenario voor ondersteuningstoewijzing is één van de vragen hoe die verschillende beelden bijdragen aan de versterking van de signalering.

Door het werken met VPI zijn leerkrachten gewend om heel breed te kijken naar kinderen en alert te zijn op hun (extra) ondersteuningsbehoeften. VPI versterkt daarmee de signalering door leerkrachten in hoge mate. Zij zijn dan ook de belangrijkste signaleerders. Maar VPI kan ook ingezet worden wanneer ouders vragen hebben over de ontwikkeling van hun kind. Bovendien is er ook een VPI voor ouders ontwikkeld, waarmee zij hun kijk op hun kind kunnen aangeven.

Het TOP-initiatief biedt op zich geen instrument of richting voor de signalering van ondersteunings- of handelingsvragen; dat kunnen de scholen zelf bepalen. De signaleringstaak wordt wel bij de leerkracht belegd, die daarin nauw samenwerkt met de ouders.

Ook bij IVO zijn leerkrachten de belangrijkste signaleerders. Door het werken met de vijf IVO-velden kijken leerkrachten met die blik naar de ondersteuningsbehoeften van leerlingen. Daarmee kunnen extra ondersteuningsvragen op die vijf gebieden goed gesignaleerd worden. Maar al heel snel worden ook de ouders daarbij betrokken en zo mogelijk ook de leerling.

Ook bij HGA is het vooral de combi van leerkracht, IB'er en ouders die signaleert. Door het handelingsgericht werken en het werken met het groeidocument, is de leerkracht gewend om samen met de ouders te kijken naar het kind en extra ondersteuningsbehoeften snel te signaleren. Daarbij wordt gekeken naar belemmeringen en kansen, zowel bij het kind, de leerkracht als de ouders en hun ondersteunings- en handelingsvragen. Maar ook anderen, zoals jeugdhulppartners, kunnen signalen inbrengen in het MDO.

3. VASTSTELLEN VAN ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE

De eerste vraag is: wiens ondersteuningsbehoeften? Gaat het alleen om de ondersteuningsbehoeften van de leerling, of ook die van de ouders en die van de leerkracht? En dan is weer de vraag wie die ondersteuningsbehoeften vaststelt en wat ieders rol daarin is. Ongetwijfeld zal de leerkracht een rol spelen in het vaststellen van de ondersteuningsbehoeften, maar wie nog meer? De ouders? De leerling zelf? En welke anderen binnen de school? Denk aan de intern begeleider, remedial teacher, enz. En welke andere experts uit het samenwerkingsverband, SBO of SO? En welke andere experts uit de jeugdhulp of het CJG? Dan is de vraag waar dit vaststellen van ondersteuningsbehoeften gebeurt. Is dat op de school zelf? In een ondersteuningsteam op school? Bij het samenwerkingsverband? In een ZAT of CJG? En welke bijdrage biedt het scenario voor de inhoud van die vaststelling, ofwel biedt het scenario een instrument of criteria?

Wiens ondersteuningsbehoeften?

HGA kijkt als enige van de gekozen voorbeelden systematisch naar de ondersteuningsbehoeften van zowel kind, leerkracht als ouders.

De ondersteuningsbehoeften van leerlingen komen bij IVO en VPI heel nadrukkelijk in beeld. Bij TOP wordt wel gesteld dat ouders en school de ondersteuningsbehoeften van het kind samen bepalen, maar worden scholen vrij gelaten in de wijze waarop zij dat doen.

De ondersteuningsbehoeften van de leerkracht komen bij IVO en VPI niet direct in beeld, maar kunnen op basis van de in kaart gebrachte ondersteuningsbehoeften van de leerling natuurlijk wel vastgesteld worden. Bij TOP wordt hierover niets centraal vastgelegd; scholen zijn vrij om te bepalen of en hoe zij de ondersteuningsbehoeften van leerkrachten in beeld brengen.

De ondersteuningsbehoeften van ouders komen bij VPI, IVO en TOP niet in beeld. Uiteraard kan een samenwerkingsverband dit wel aan die voorbeelden toevoegen.

Wie stelt die ondersteuningsbehoeften vast?

Bij alle aanpakken speelt de leerkracht een belangrijke rol bij het vaststellen van de ondersteuningsbehoeften van de leerling, het meest uitgesproken bij VPI. In alle voorbeeldaanpakken worden ook de ouders betrokken bij het vaststellen van ondersteuningsbehoeften. Bij IVO en HGA wordt ook de leerling zelf expliciet genoemd als partij. Bij IVO en HGA kan een trajectbegeleider daarbij ondersteunen.

Wanneer extra ondersteuning nodig lijkt kunnen bij HGA experts van speciaal (basis) onderwijs en jeugdhulp uit de 'pool' van het samenwerkingsverband worden ingeschakeld voor het helpen vaststellen van die ondersteuningsbehoeften. Bij IVO speelt ook de trajectbegeleider hierin een rol en kan daarnaast een extern deskundige of het ondersteuningsteam/ZAT geraadpleegd worden. VPI geeft niet aan wie er naast de leerkracht en ouders bij betrokken moeten worden, gesuggereerd wordt dat een intern begeleider, een gedragswetenschapper of een commissie ingeschakeld kan worden. Dit is te bepalen door een samenwerkingsverband dat met VPI gaat werken. Bij TOP kan een medewerker van de beoogde S(B)O-school hieraan bijdragen.

Waar worden die ondersteuningsbehoeften vastgesteld?

Bij IVO gebeurt dat allereerst op de school zelf en die levert dat aan bij de IVO-commissie van het samenwerkingsverband. Bij HGA gebeurt dat ook op school; eerst door leerkracht, ouders en anderen binnen de school en later door het multidisciplinair overleg op de school. Bij TOP gebeurt dit ook nadrukkelijk op de school door leerkracht en ouders, waarna de directeur erbij betrokken wordt en eventueel een expert van het S(B)O. Bij VPI ligt dat primair bij de leerkracht op school. VPI kan ook op andere plaatsen in de ondersteuningsstructuur benut worden, bijvoorbeeld bij een leerlingbespreking of in een ondersteuningsteam. Dat kan een samenwerkingsverband zelf bepalen.

Op basis waarvan worden de ondersteuningsbehoeften vastgesteld?

VPI is nadrukkelijk een instrument om de ondersteuningsbehoeften van een leerling uitgebreid en breed in kaart te brengen. Bij TOP zijn er geen instrumenten of criteria vastgelegd om de ondersteuningsbehoeften te bepalen; scholen zijn daar vrij in. Uiteraard kan elk gewenst instrument aan het TOP-initiatief worden toegevoegd. Een combinatie met VPI zou bijvoorbeeld goed mogelijk zijn. Bij HGA biedt het groei-document steun bij het handelingsgericht vaststellen van belemmeringen, kansen, doelen en ondersteuningsbehoeften van kind, ouders en leerkracht. Bij IVO biedt het 'formulier ondersteuningsbehoeften' houvast bij het vaststellen van ondersteuningsbehoeften van de leerling op de vijf IVO-velden.

4. BEPALEN VAN NOODZAKELIJKE EXTRA ONDERSTEUNING EN OPSTELLEN OPP

Ook hier is weer de belangrijkste vraag wie betrokken zijn bij de beoordeling of analyse van de ondersteuningsbehoeften en het bepalen van een passend aanbod aan extra ondersteuning ofwel een arrangement. Veelal zal dit nauw samenhangen of samenvallen met stap 3, maar in sommige scenario's is dit gesplitst. Wie is of zijn dit vanuit de school? De leerling, de ouders? Het samenwerkingsverband? De jeugdhulp? Een andere vraag is in welk verband zij hun werk uitvoeren, in een ondersteuningsteam op school, een commissie van het samenwerkingsverband, een ZAT, een CJG, of nog anders? Hierbij komt ook aan de orde of hierbij meteen een (aanzet voor) het ontwikkelingsperspectief, waarin naast het uitstroomprofiel de doelen op lange en korte termijn en de aanpak die nodig is om daar te komen, wordt gemaakt en door wie.

Bij IVO wordt de benodigde extra ondersteuning vastgesteld in het samenwerkingsverband, door de IVO-commissie, bestaande uit vertegenwoordigers van het speciaal (basis-) onderwijs en directeuren en IB'ers van scholen uit het samenwerkingsverband. De IVO-commissie matcht de door school en ouders vastgestelde ondersteuningsbehoeften van de leerling en aanvullende dossierinformatie op de vijf velden met de schoolondersteuningsprofielen van de scholen en de in het samenwerkingsverband beschikbare reguliere of aanvullende arrangementen. Bij TOP wordt de benodigde extra ondersteuning vastgesteld door de drie-eenheid: school (leerkracht en directeur), ouders en S(B)O. Dit gebeurt op de school zelf. Het kan gaan om extra ondersteuning op de basisschool of een tijdelijke plaatsing op het S(B)O. Ouders oriënteren zich op de S(B)O-scholen en geven hun voorkeur aan. Er zijn links met het CJG, waar de ondersteuningsbehoeften van ouders opgepakt kunnen worden.

Bij HGA wordt de benodigde extra ondersteuning vastgesteld in een multidisciplinair overleg op de school zelf, waarin naast de leerkracht en de ouders ook een trajectbegeleider en indien nodig ook andere experts op het gebied van onderwijs en van jeugdhulp uit de 'pool' van het samenwerkingsverband deel kunnen nemen. De ondersteuningsbehoeften van kind, ouders en leerkracht worden daar integraal aangepakt.

Bij VPI ligt het bepalen van de noodzakelijke ondersteuning primair bij de leerkracht op school; dit is onderdeel van het VPI. Maar de leerkracht kan daar in een latere fase de ouders, de IB'er, een gedragswetenschapper of een commissie bij betrekken. Waar en hoe dat gebeurt is aan het samenwerkingsverband om vast te stellen. Over de ondersteuning van ouders zegt VPI zelf niets, maar een samenwerkingsverband kan dat zelf aanvullen.

De drie aanpakken, die werken met een instrument om de ondersteuningsbehoeften van leerlingen vast te stellen (VPI, groeidocument HGA en formulier ondersteuningsbehoeften IVO) voorzien met dat instrument gedeeltelijk in de informatie die nodig is om een ontwikkelingsperspectiefplan (OPP) op te stellen. Alleen in het digitale groeidocument van HGA is dat ontwikkelingsperspectiefplan inmiddels opgenomen. In meerdere of mindere mate worden wel de specifieke ondersteuningsbehoeften, onderzoeks- en observatiegegevens, beschermende- en risicofactoren en gewenst leerkrachtgedrag in beeld gebracht. Maar met name het uitstroomprofiel ontbreekt nog in de andere voorbeelden. Ook wordt daarin niet altijd toegewerkt naar duidelijke eind- en tussendoelen.

5. TOEWIJZING VAN EXTRA ONDERSTEUNING, DESKUNDIGENADVIES EN TOELAATBAARHEIDSVERKLARING

Vervolgens is de vraag waar en door wie wordt bepaald of de vastgestelde extra ondersteuning ook daadwerkelijk geboden kan gaan worden. Hier speelt een aantal factoren een rol, waaronder het financiële aspect. Is het vastgestelde arrangement ook betaalbaar, en wie betaalt het? Zie hiervoor de paragraaf over de inzet van middelen. Waar kan dat arrangement het beste geboden worden, mede gezien de schoolprofielen in het samenwerkingsverband? Als het om een SBO- of SO-verwijzing gaat moet het samenwerkingsverband vaststellen of die leerling daartoe toelaatbaar is en daarvoor een toelaatbaarheidsverklaring afgeven. Daarbij moet ook een deskundigenadvies worden opgesteld. En hoe is de toegang tot zwaardere jeugdhulp geregeld, als is vastgesteld dat ook die nodig is? Ook nu is weer de vraag waar deze taken belegd worden. In sommige scenario's wil men dit op schoolniveau beleggen, in andere ligt dat bij het samenwerkingsverband.

Bij TOP stemt de directeur van de PO-school af met het S(B)O over de hulpvraag en het aanbod, op de reguliere school of in het S(B)O. Voor een plaatsing in het S(B)O, die bij TOP in principe altijd tijdelijk is, kan de school zelf kiezen. De school betaalt

dat immers zelf. Het samenwerkingsverband controleert dan of alle partijen zich in de gekozen oplossing kunnen vinden. Als dat zo is geeft het samenwerkingsverband een toelaatbaarheidsverklaring af, waarbij het moment van terugplaatsing is vastgelegd. Hoe bij TOP zal worden voldaan aan de eis van een deskundigenadvies is nog in ontwikkeling. Bij TOP hebben scholen een eigen CJG-coach, die de lijn legt naar hulpverlening en ouderondersteuning. Arrangeren voor onderwijsondersteuning en voor hulpverlening vormen bij TOP daarmee twee afzonderlijke trajecten.

De IVO-commissie toetst of de leerling aantoonbaar behoefte heeft aan de gevraagde omvang van extra ondersteuning en of de school die steun zelf kan bieden, gezien haar profiel, of welk arrangement dan nodig is. Wanneer een plaatsing op een S(B)O-school nodig is, is de IVO-commissie gemandateerd om een toelaatbaarheidsverklaring af te geven. Onderdeel van IVO is een financieel model, dat samen met Dyade is ontwikkeld, waarbij investeringen in scholen (verruiming van het profiel) mogelijk zijn, naast de bekostiging van individueel toegekende arrangementen. Het samenwerkingsverband voert het beleid over de begroting. Het deskundigenadvies zit bij IVO in het voortraject, voordat de IVO-commissie een besluit neemt, bijvoorbeeld door het ZAT om advies te vragen. Arrangeren voor onderwijsondersteuning en voor hulpverlening vormen bij IVO daarmee twee afzonderlijke trajecten.

Bij HGA bepaalt het MDO op de school zelf, met ouders, leerkracht en IB'er, welk onderwijs(-jeugdhulp)arrangement (O(J)A) nodig is. Het MDO is gemandateerd om, bij unanimititeit, een toelaatbaarheidsverklaring voor S(B)O af te geven -tenzij er onduidelijkheden of meningsverschillen zijn: in dat geval wordt een beroep gedaan op een bovenschoolse commissie. Aan het verplichte deskundigenadvies kan gemakkelijk worden voldaan door de gewenste deskundigen uit de 'pool' uit te nodigen voor het MDO. Ook is afgesproken met de gemeenten in 't Gooi dat de CJG- en jeugdhulpmedewerkers in de 'pool' de toegang tot de jeugdhulp kunnen bieden. Arrangeren voor onderwijsondersteuning en voor jeugdhulp en ouderondersteuning zijn bij HGA dus integraal verbonden. De kosten voor een OJA komen wat de onderwijskant betreft voor rekening van het samenwerkingsverband, maar hangen wel af van het schoolondersteuningsprofiel. Als een school geacht wordt zelf meer te kunnen bieden krijgen zij daar al extra middelen voor en ontvangen zij minder voor de extra ondersteuning (op dat terrein).

Bij VPI zegt het model zelf niets over toewijzing van extra ondersteuning of toelating tot het S(B)O. Een samenwerkingsverband dat met VPI werkt kan of moet daar zelf invulling aan geven. VPI kan voor een 'indicatiecommissie' een nuttig hulpmiddel zijn voor toewijzing van extra ondersteuning of plaatsing in het S(B)O. Dan zal ook het deskundigenadvies nog georganiseerd moeten worden. Voor een jeugdhulpindicatie kan het VPI ook aanknopingspunten bieden, vanwege de ICF-classificatie, waarop het VPI gebaseerd is. Of de trajecten voor speciale onderwijsondersteuning en voor jeugdhulp gescheiden of integraal georganiseerd worden is weer een keuze van het samenwerkingsverband.

6. BIEDEN VAN EXTRA ONDERSTEUNING

Ook over het bieden van extra ondersteuning kan een aantal vragen gesteld worden. Wie krijgt ondersteuning? De leerling? De ouders? De leerkracht? De school? En wie biedt de extra ondersteuning? Is dat de leerkracht? Iemand anders binnen de school? Een expert uit het samenwerkingsverband, het SBO of het SO? Een hulpverlener uit de jeugdhulp? Dan is ook weer de vraag waar de extra ondersteuning wordt geboden: is dat op de reguliere school? Op een andere PO-school? In het SBO? In het SO? Is dat voor jeugdhulp in de thuissituatie, op school of op een jeugdhulplocatie? Of is er sprake van een gecombineerd onderwijs-jeugdhulparrangement?

In principe kan bij alle voorbeelden ondersteuning geboden worden aan zowel leerlingen, leerkrachten, de school, als de ouders. Maar alleen HGA kijkt structureel naar de ondersteuningsbehoeften van al deze partijen en zoekt ook naar een afgestemd arrangement (OJA; onderwijs-jeugdhulparrangement).

Bij TOP, VPI en IVO staat heel nadrukkelijk de ondersteuning aan de leerling door de leerkracht (en bij IVO en TOP ook door andere ondersteuners) centraal, maar natuurlijk kan ook ondersteuning van andere betrokkenen aanvullend georganiseerd worden. Ondersteuning aan ouders wordt bij TOP (CJG-coaches) en IVO (ondersteuningsteam/ZAT) via een parallel traject georganiseerd. Er is dan geen sprake van een integraal arrangement in directe zin.

De hulp wordt bij alle aanpakken bij voorkeur geboden op de reguliere school, zo thuisnabij mogelijk. Daarbij kan extra ondersteuning worden ingezet vanuit het samenwerkingsverband, het SBO of het SO. En bij HGA kan die hulp ook worden geboden door andere experts uit de 'pool', ook als het gaat om jeugdhulp of ouder- of opvoedondersteuning.

Daarnaast kan een plaatsing in het S(B)O nodig zijn. Bij TOP zijn alle plaatsingen in het S(B)O in principe tijdelijk van aard. En na terugplaatsing krijgt de leerling nog begeleiding vanuit het S(B)O.

Bij IVO wordt sterk de nadruk gelegd op het benutten van mogelijkheden van andere reguliere PO-scholen, op basis van hun schoolondersteuningsprofiel. Daar is het motto: 'de eenvoudigste setting die voldoet, is de beste'.

VPI legt vooral de nadruk op de extra ondersteuning van de leerkracht in de klas, maar zegt op zich niets over het bieden van extra ondersteuning door andere partijen. Dat kan uiteraard aanvullend georganiseerd worden.

7. VOLGEN / MONITOREN / EVALUEREN

Het is voor een scenario van ondersteuningstoewijzing van belang vast te stellen wie optreedt als coördinator van de betreffende casus en daarmee als eerste aanspreekpersoon voor de ouders, de school en de jeugdhulp. Stel ook vast wat zijn of haar taken zijn op het gebied van bewaken van de voortgang, terugkoppeling, aanspreken van uitvoerders op hun werk, signaleren van stagnaties, enzovoort. De voortgang, activiteiten en opbrengsten zullen ook gemonitord moeten worden ten behoeve van het leerlingdossier en het samenwerkingsverband. Dan kan na een bepaalde periode de gekozen aanpak en geboden extra ondersteuning geëvalueerd worden en zo nodig bijgesteld.

Bij IVO wordt gewerkt met een trajectbegeleider, die de voortgang van het onderwijs en het arrangement volgt en regelmatig evaluatiegesprekken organiseert. De trajectbegeleider volgt óók de voortgang, wanneer de school handelingsverlegen is, maar geen aanvullende voorziening krijgt toegewezen. IVO geeft geen richtlijn voor volgen, monitoren of evalueren. Maar uiteraard kunnen ondersteuningsbehoeften van het kind op de vijf IVO-velden steeds opnieuw in kaart gebracht worden. Ook kan IVO als kwalitatieve monitor van de ondersteuning op de scholen benut worden. Bij TOP volgt de IB'er van de school de ontwikkeling van de leerling en de vastgestelde aanpak. Bij een tijdelijke plaatsing in het S(B)O is dat de IB'er van de S(B)O-school. Ook zijn er dan duidelijke afspraken over evaluatiemomenten; minimaal halfjaarlijks en vier weken voor terugplaatsing.

VPI biedt potentieel de mogelijkheid om in de toekomst te worden doorontwikkeld als evaluatie-instrument. Daarvoor is nodig dat het instrument op grote schaal gebruikt gaat worden en meerdere keren (bijvoorbeeld na een half jaar of een jaar) bij leerlingen wordt afgenomen. Op basis daarvan kunnen betrouwbaarheids- en validiteitsanalyses worden uitgevoerd.

Bij HGA helpt het groeidocument om de leerling te volgen en om op gezette tijden de voortgang te evalueren en de doelen zo nodig bij te stellen. Daarnaast heeft ook de trajectbegeleider uit de 'pool' van het samenwerkingsverband daar een taak in. Er wordt ook standaard geëvalueerd via een evaluatieformulier, door leerkracht, IB'er, ouders en de betrokken experts.

Wat betreft monitoring op samenwerkingsverbandniveau bieden de digitale versies van VPI en het groeidocument van HGA goede kansen. Bij IVO kunnen de audits hier een rol in spelen en bij TOP zal hiervoor aanvullend een monitor moeten worden ingericht.

Hieronder worden de belangrijkste punten uit de beschrijving van deze zeven aspecten voor de vier voorbeelden in een matrix samengevat. In de open kolom aan de rechterzijde wordt uw samenwerkingsverband uitgenodigd aan te geven wat het daarover zelf al heeft afgesproken of in gang gezet. Dan wordt meteen duidelijk op welke aspecten er nog vragen open liggen of aanvullingen nodig zijn. Uiteraard kan het samenwerkingsverband voor het eigen scenario gebruik maken van aspecten van de vier beschreven aanpakken.

	Aspecten van ondersteuningstoewijzing	Handelingsgericht integraal indiceren SWV Unita ('t Gooi)	TOP-initiatief SWV Zuid-Kennemerland
1.	Basisondersteuning bieden	Is gericht op versterking van de basisondersteuning op scholen; wil daar met HGW en inzet experts op school aan bijdragen. Koerst op hoog niveau basisondersteuning.	Werkt bij laag en hoog niveau van basisondersteuning. Financiële prikkel kan bijdragen aan versterking van de basisondersteuning. SWV controleert scholen niet.
2.	Signaleren van ondersteunings- en handelingsvragen	Door de HGW-cyclus en groeidocument is leerkracht gewend om samen met ouders naar kind te kijken en belemmeringen en kansen te zien bij kind, ouders, leerkracht.	Leerkracht signaleert handelings-verlegenheid met een leerling. Dan gesprek met ouders en directeur. TOP biedt geen middel om hier richting aan te geven.
3.	Vaststellen van ondersteuningsbehoeften	Groeidocument helpt leerkracht, IB'er, ouders en experts in MDO bij handelingsgericht vaststellen van kansen en belemmeringen en ondersteuningsbehoeften van kind, ouders en leerkracht.	Ouders en school bepalen ondersteuningsbehoefte van de leerling. Wijze waarop is vrij; TOP biedt geen middel om hier richting aan te geven. Ook behoeften ouders niet in beeld.

<p>Vraagprofiel Instrument Geen specifiek SWV</p>	<p>Indiceren vanuit onderwijsbehoeften Geen specifiek SWV</p>	<p>Uw scenario ... Zie toelichting op zeven aspecten</p>
<p>Werkt bij elk niveau van basis-ondersteuning. Draagt daar door brede blik en grondige analyse van ontwikkeling en behoeften kind aan bij.</p>	<p>Sluit nauw aan bij schoolprofielen. Past bij elk niveau van basisondersteuning. Systematische aandacht voor werken met 5 velden kan handelingsrepertoire vergroten.</p>	
<p>Leerkracht is gewend om breed te kijken naar kindkenmerken, extra behoeften en extra ondersteuning. Ook vragen van ouders kunnen leiden tot invullen VPI. En ouders vullen ouder-VPI in.</p>	<p>Leerkracht heeft door werken met 5 velden brede blik op onderwijsbehoeften. Leerkracht signaleert daarop en schakelt snel leerling en ouders in.</p>	
<p>Brengt kindfactoren en benodigde ondersteuning volgens leerkracht uitgebreid in beeld. Behoeften van leerkracht en ouders (vrijwel) niet. VPI geeft geen procedure aan. (*Zie: "Wat met VPI wel/niet kan".)</p>	<p>Formulier onderwijsbehoeften helpt leerkracht, leerling en ouders bij vaststellen van ondersteuningsbehoeften op de 5 velden. Zo nodig kan een extern deskundige geraadpleegd worden.</p>	

Deze tabel wordt vervolgd op de volgende pagina. →

	Aspecten van ondersteuningstoewijzing	Handelingsgericht integraal indiceren SWV Unita ('t Gooi)	TOP-initiatief SWV Zuid-Kennemerland
4.	Bepalen van noodzakelijke extra ondersteuning	Door multidisciplinair overleg op school, waarin leerkracht, IB'er, ouders, trajectbegeleider en indien nodig andere experts uit onderwijs en jeugdhulp kunnen deelnemen.	Gebeurt in overleg leerkracht, ouders, directeur en evt. expert van S(B)O. Wijze waarop is vrij; TOP biedt geen middel om hier richting aan te geven.
5.	Toewijzen van extra ondersteuning	Het MDO is gemandateerd om de toelaatbaarheid tot S(B)O vast te stellen. Aan eis van deskundigen-advies is voldaan. Ook zijn er afspraken gemaakt met gemeenten over toewijzing van jeugdhulp (CJG/BJZ in de pool).	Drie vragen moeten beantwoord worden voor verwijzing naar S(B)O. Ouders oriënteren zich op S(B)O-scholen. Directeur PO stemt af met S(B)O over hulpvraag en aanbod. Samenwerkingsverband geeft akkoord/TLV.
6.	Bieden van extra ondersteuning	Kan op vele plaatsen geboden worden; bij voorkeur thuis nabij, in regulier onderwijs. Ook combi's van onderwijsondersteuning en jeugdhulp (OJA's) zijn mogelijk.	Plaatsing op S(B)O voor een afgesproken periode, waarbij tijdelijkheid centraal staat. S(B)O voert arrangement uit. De reguliere school betaalt dat.
7.	Volgen, monitoren, evaluatie	Groeidocument helpt om leerling te volgen. Ook trajectbegeleider heeft daar taak in. Evaluatie van doelen en tevredenheid van alle betrokkenen worden gepland.	IB'er S(B)O volgt ontwikkeling. Halfjaarlijkse evaluatie bij tijdelijke plaatsing in S(B)O en 4 weken voor terugplaatsing. Na terugplaatsing nog begeleiding uit S(B)O.

<p>Vraagprofiel Instrument Geen specifiek SWV</p>	<p>Indiceren vanuit onderwijsbehoeften Geen specifiek SWV</p>	<p>Uw scenario ... Zie toelichting op zeven aspecten</p>
<p>VPI helpt leerkracht te bedenken wat leerling extra nodig heeft. Leerkracht kan VPI bespreken met IB'er/ gedragswetenschapper. VPI geeft geen procedure aan. (*)</p>	<p>Door IVO-commissie, bestaande uit SO, directeuren en/of IB'ers van scholen, op basis van OKR over onderwijsbehoeften. De traject-begeleider ondersteunt hierbij.</p>	
<p>VPI kan als informatiebron (OKR) dienen voor indicatiecommissie om extra ondersteuning toe te wijzen. Door ICF-classificatie goed bruikbaar voor SO en jeugdhulp. VPI geeft geen procedure aan. (*)</p>	<p>Matchen van onderwijsbehoeften met vijf velden en schoolondersteuningsprofielen, ten behoeve van beschikbare arrangementen in het samenwerkingsverband. IVO-commissie is gemandateerd om TLV af te geven.</p>	
<p>Hierover zegt VPI niets. (*) Wel zou de informatie uit het VPI benut kunnen worden bij het bieden van extra ondersteuning.</p>	<p>Kan op reguliere PO-school andere PO-school, tussenvoorziening, S(B)O-school, enz. Voorkeur voor eenvoudigste setting die voldoet.</p>	
<p>VPI kan herhaald worden om ontwikkeling van leerling te volgen en te evalueren. Over procedure of planning hiervoor zegt VPI niets. (*)</p>	<p>IVO geeft geen richtlijn voor volgen, monitoren of evalueren. Uiteraard kunnen ondersteunings-behoeften van het kind op de 5 velden steeds opnieuw in kaart gebracht worden.</p>	

Deel 3

Ondersteuningstoewijzing in relatie tot andere kenmerken van passend onderwijs

Wanneer op basis van de zeven aspecten uit Deel 2 een scenario voor ondersteuningstoewijzing is opgesteld, kan dat scenario vervolgens nog worden verfijnd door het te toetsen aan een aantal kwaliteitskenmerken van passend onderwijs.

Daarop kan zicht worden verkregen door de volgende vragen te beantwoorden.

Wat betekent het gekozen scenario voor:

- de centrale rol en positie van de leerkracht?
- het optimaal betrekken van en samenwerken met ouders?
- aanknopingspunten voor het ontwikkelingsperspectiefplan?
- de integraliteit van onderwijsondersteuning en jeugdhulp?
- eisen aan het samenwerkingsverband en de aangesloten scholen?
- het belang van evidence-based of practice-based werken?
- het 'omdenken': van zware hulp naar creatieve vormen van lichte ondersteuning?

Bij elk van deze kenmerken bespreken we of en hoe dat bij de vier voorbeeldmodellen wordt ingevuld.

Vervolgens wordt aandacht besteed aan de verdeling van middelen voor extra ondersteuning, in relatie tot de inhoud van ondersteuningstoewijzing. Tenslotte gaan we nog in op mogelijkheden voor het combineren van (onderdelen van) de vier modellen.

DE CENTRALE ROL EN POSITIE VAN DE LEERKRACHT

Met passend onderwijs wordt van leerkrachten verwacht dat zij een breed handelingsrepertoire hebben om adequaat te kunnen omgaan met groepen waarin grotere verschillen bestaan in onderwijs- en ondersteuningsbehoeften van kinderen. Leerkrachten moeten minimaal in staat zijn om in hun groepen de door het samenwerkingsverband voor alle scholen vastgestelde basisondersteuning te kunnen bieden. Wanneer het ondersteuningsprofiel aangeeft dat de school daarboven nog meer kan bieden, moet de leerkracht ook dat waar kunnen maken. Om meer kinderen thuisnabij een passende onderwijsplek te kunnen bieden (al dan niet met extra ondersteuning vanuit scholen of diensten binnen het samenwerkingsverband), wordt nog meer gevraagd van leerkrachten. De leerkracht is daarmee, nog meer dan voorheen, een cruciale factor voor passend onderwijs. In hoeverre kan een scenario voor ondersteuningstoewijzing daarop inspelen?

De vier 'gekende' voorbeelden richten zich alle op een centralere rol en betere ondersteuning van leerkrachten.

HGA doet dat door leerkrachten via het groeidocument anders te laten kijken naar kinderen, ook kansen te zien en ouders nauw te betrekken. Daarnaast is er oog voor de werkproblemen en ondersteuningsbehoeften van de leerkracht en kan vanuit de 'expertpool' ondersteuning geboden worden voor leerling en leerkracht (en ouders). Het TOP-initiatief geeft scholen een sterke financiële prikkel om kinderen in het regulier onderwijs te houden. Het samenwerkingsverband heeft consultants in dienst, die de leerkracht hierbij kunnen ondersteunen. Leerkracht, directeur en ouders kunnen aangeven wanneer het aanbod echt niet meer passend is. Dan wordt in eerste instantie gezocht naar tijdelijke arrangementen met ondersteuning vanuit of plaatsing op een S(B)O-school.

VPI richt zich sterk op een centrale rol voor de leerkracht. Het wil de leerkracht helpen om breder naar de kenmerken van de ontwikkeling van de leerling te kijken, om daarmee de extra behoeften en de benodigde extra ondersteuning zelf in kaart te kunnen brengen. Daarmee moet hij of zij in staat zijn het eigen handelen te versterken. VPI geeft niet aan hoe de leerkracht door anderen ondersteund kan worden. Dat kan een samenwerkingsverband zelf aanvullend organiseren.

IVO ondersteunt leerkrachten door hen naar kinderen te laten kijken op vijf velden, die meteen aanknopingspunten bieden voor concreet handelen. De leerkracht weet dan wat zij of hij moet veranderen in de aanpak. Daarnaast kan de IVO-commissie zo nodig ingeschakeld worden om te zoeken naar een betere match tussen de

onderwijsbehoeften van de leerling en het aanbod in het samenwerkingsverband, dat is omschreven in schoolondersteuningsprofielen en arrangementen.

HET OPTIMAAL BETREKKEN VAN EN SAMENWERKEN MET OUDERS EN LEERLING

Passend onderwijs beoogt de positie van ouders te versterken. Daarin zijn goede informatie, communicatie, transparante procedures, medezeggenschap en ondersteuning van ouders van belang. Ouders hebben een formele positie in het vaststellen van een procedure voor ondersteuningstoewijzing, via hun vertegenwoordiging in de ondersteuningsplanraad. In individuele trajecten voor ondersteuningstoewijzing gaat het om partnerschap tussen school en ouders en leerling. Optimaal betrekken is daarbij de richtlijn. Daarnaast zijn er ook formele rechten voor ouders, zoals het recht op transparantie in de procedure, de mogelijkheid voor het vragen van een second opinion en het deskundigenadvies bij extra ondersteuning, het inschakelen van ouderconsulenten, de geschillenprocedure en uiteindelijk een beroepsprocedure.

Over de formele aspecten van ouderbetrokkenheid zeggen de vier aanpakken niet veel, omdat deze wettelijke verplichtingen overal gelden. Wel kan de wijze van inrichting van het deskundigenadvies samenhangen met de keuze voor een scenario voor ondersteuningstoewijzing. Voor de vier voorbeeldaanpakken is daarover eerder al iets gezegd bij het bepalen en toewijzen van extra ondersteuning.

HGA en IVO richten zich het sterkst op het betrekken van ouders bij signaleren, vaststellen van ondersteuningsbehoeften en bepalen van de extra ondersteuning. Bij VPI ligt de focus vooral bij de leerkracht, maar er is ook een vragenlijst voor ouders ontwikkeld, waarmee ook zij een inbreng kunnen hebben in wat er nodig is voor hun kind. Bij het TOP-initiatief worden ouders wel nauw betrokken bij de beslissing tot een tijdelijke uitplaatsing naar een S(B)O-school.

Alleen bij HGA wordt naast de ondersteuningsbehoeften van leerling en leerkracht ook altijd gekeken naar de ondersteuningsbehoeften van ouders. Daarvoor zijn in de 'expertpool' deskundigen uit de jeugdhulpsector en het CJG opgenomen. Bij de andere drie aanpakken zijn het bepalen van en tegemoetkomen aan de ondersteuningsbehoeften van ouders niet opgenomen in het traject van ondersteuningstoewijzing en zou een samenwerkingsverband dat bij een keuze voor een

van die voorbeelden zelf moeten aanvullen. Bij TOP in Zuid-Kennemerland is dat in een aparte lijn met CJG-coaches geregeld. Bij IVO kan het ondersteuningsteam/ZAT geraadpleegd worden voorafgaand aan de IVO-commissie.

Het betrekken van de leerling zelf hangt sterk samen met leeftijd, motivatie en mogelijkheden van de leerling. Op veel plaatsen krijgt dit wel steeds meer aandacht. IVO en HGA noemen expliciet de mogelijkheid (IVO) of noodzaak (HGA) om ook de leerling een rol te geven bij het vaststellen van ondersteuningsbehoeften en een passend arrangement. Leerlingen kunnen daarbij geholpen worden door een medewerker van de school of het samenwerkingsverband.

- **Aanknopingspunten voor het ontwikkelingsperspectiefplan**

Voor leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben stelt de wetgeving passend onderwijs het maken van een ontwikkelingsperspectiefplan (OPP) verplicht. Daarin wordt ingeschat welke ontwikkelingsmogelijkheden een leerling heeft op langere termijn en welk eindniveau (uitstroomperspectief) van de leerling verwacht kan worden. Het ontwikkelingsperspectief geeft aan welk onderwijsaanbod en welke ondersteuning de leerling nodig heeft om het te verwachten eindniveau, de einddoelen en de vastgestelde tussendoelen te halen.

Alleen in het (digitale) groeidocument van HGA is het ontwikkelingsperspectiefplan expliciet opgenomen. In het Vraag-Profiel-Instrument en het formulier onderwijsbehoeften van IVO zou dit in principe opgenomen kunnen worden. Die twee instrumenten bieden daarvoor al aanknopingspunten of onderdelen. Bij TOP kan het OPP in het overleg tussen directeur, ouders en S(B)O aan de orde komen, maar een format of richtlijn biedt TOP daarvoor nog niet.

DE INTEGRALITEIT VAN ONDERWIJSONDERSTEUNING EN JEUGDHULP

Met de wetgeving passend onderwijs wordt nadrukkelijker dan voorheen een link gelegd tussen de ondersteuning van een leerling en ondersteuning van ouders, onder de noemer één kind- één gezin- één plan. De wetgeving passend onderwijs is daarom verbonden met de Jeugdwet, waarin de jeugdhulp (voor kind en ouders) op gemeentelijk niveau toegankelijk moet worden gemaakt. Op casusniveau moeten trajecten voor extra ondersteuning in het onderwijs en trajecten voor jeugdhulp en ouderondersteuning op elkaar afgestemd worden.

Van de vier voorbeelden gaat HGA het meest nadrukkelijk uit van een integrale benadering van ondersteuning van leerling, ouders én leerkracht, door school, samenwerkingsverband, S(B)O en jeugdhulp gezamenlijk. De jeugdhulppartners maken deel uit van de pool van deskundigen en kunnen deelnemen aan het multidisciplinair overleg op school. Ook werkt men daar concreet aan gecombineerde ondersteuningsarrangementen vanuit onderwijs en jeugdhulp in de vorm van een onderwijs-jeugdhulparrangement (OJA).

Bij IVO wordt de mogelijkheid genoemd om voorafgaand aan de IVO-commissie een ondersteuningsteam of ZAT, met daarin jeugdhulppartners, om advies te vragen. Daarnaast is één van de vijf velden de samenwerking met andere instanties buiten het onderwijs, gericht op de onderwijsbehoeften van de leerling. De ondersteuningsbehoeften van ouders komen binnen IVO niet aan de orde. De beoordeling voor extra ondersteuning en de toewijzing en uitvoering van een arrangement worden niet integraal uitgevoerd; de beoordeling en toewijzing van jeugdhulp gaat buiten de IVO-commissie om.

VPI zegt op zich niets over een integrale werkwijze, waarin samen met jeugdhulp wordt beoordeeld, geïndiceerd of gearrangeerd. Maar VPI is gebaseerd op een internationaal erkende classificatie (ICF), waarmee ook in de jeugdhulp veel gewerkt wordt. Voor een beoordeling van de hulp die een kind nodig heeft kan VPI dan benut

worden. Het model zegt en vraagt nog niets over de hulp die ouders nodig hebben. Het samenwerkingsverband Zuid-Kennemerland dat met het TOP-initiatief werkt, wil nauwe samenwerking tussen de scholen en het CJG realiseren door CJG-coaches te verbinden aan alle scholen. De CJG-coach legt een lijn met ouder- en opvoedondersteuning. Dit traject loopt naast de onderwijsondersteuningstoewijzing in het samenwerkingsverband.

EISEN AAN HET SAMENWERKINGSVERBAND EN DE AANGESLOTEN SCHOLEN

De keuze voor (delen van) één van de voorbeeldaanpakken stelt voorwaarden aan de aangesloten scholen of juist het samenwerkingsverband. Wat moet een school gerealiseerd hebben om met het model te kunnen werken? Is het nodig dat alle scholen op dezelfde wijze hun schoolondersteuningsprofiel opstellen? Moet de procedure voor ondersteuningstoewijzing op alle scholen hetzelfde zijn? Hoe wordt ervoor gezorgd dat de procedure voor ondersteuningstoewijzing transparant is voor ouders en voor scholen en hun besturen?

In het algemeen lijkt het van belang dat de scholen die participeren in een samenwerkingsverband op het vlak van de ondersteuningstoewijzing minstens op hoofdlijnen dezelfde aanpak hanteren. Daarbij is het praktisch dat er met één duidelijke formulering van 'basisondersteuning' wordt gewerkt. Het kan handig zijn als met eenzelfde model voor het bepalen van het schoolondersteuningsprofiel wordt gewerkt. Waar dat op verschillende manieren is gebeurd, is het verstandig de verschillende profielen onder vergelijkbare noemers te brengen. De schoolondersteuningsprofielen fungeren immers ook als middel om te bepalen waar een leerling de meest passende onderwijsplek of een passend arrangement kan krijgen. Vergelijkbaarheid in de ondersteuningsmogelijkheden van scholen is dan belangrijk.

Het TOP-initiatief neemt hierin een afwijkende positie in. Bij TOP is de school in grotere mate vrij om zelf te bepalen of en hoeveel extra ondersteuning ingezet zal worden - zij betalen dat immers zelf. Daarmee zijn ze ook tamelijk vrij in het vaststellen van hun schoolondersteuningsprofiel. Het samenwerkingsverband gaat ook niet controleren of eisen stellen ten aanzien van de basis- of extra ondersteuning door de scholen.

Het VPI gaat er van uit dat vooral de leerkracht of school aan zet is om een handelingsgerichte interventie te ontwikkelen. Over de ondersteuningsprofielen van scholen en wat tot de basisondersteuning gerekend moet worden, zegt VPI zelf niets. Wel lijkt het voor de hand liggend om in een samenwerkingsverband dat met VPI werkt de formulering van de schoolondersteuningsprofielen en de basisondersteuning te laten aansluiten bij de kenmerken en gebieden die in het VPI gebruikt worden. Dat maakt het vinden van de meest passende onderwijsplek of extra ondersteuning het eenvoudigst.

IVO biedt zowel een instrument om het schoolondersteuningsprofiel vast te stellen, als een scenario voor ondersteuningstoewijzing in het samenwerkingsverband. Als IVO wordt gekozen voor de ondersteuningstoewijzing ligt het voor de hand om IVO ook te gebruiken voor het vaststellen van het schoolondersteuningsprofiel. De IVO-commissie kan dan makkelijk een match maken tussen de ondersteuningsbehoeften van de leerling en de profielen van de scholen en de beschikbare arrangementen in het samenwerkingsverband. Indien de schoolondersteuningsprofielen op een andere wijze zijn vastgesteld is het mogelijk om die profielen een vertaling te geven naar de vijf IVO-velden. Daar is inmiddels ervaring mee opgedaan.

Voor het werken met HGA geldt dat de deelnemende scholen geacht worden handelingsgericht te werken, volgens de zeven principes en de HGW-cyclus. Scholen die dat nog niet (optimaal) doen kunnen echter wel werken met het groeidocument ten behoeve van de ondersteuningstoewijzing. Maar het doorgroeien in handelingsgericht werken op schoolniveau wordt wel wenselijk geacht. Werken met HGA vraagt ook om het blijven optimaliseren van de basisondersteuning op scholen, om te voorkomen dat de vraag naar extra ondersteuning exponentieel groeit. Van het samenwerkingsverband vraagt HGA ook een stevige en kwalitatief hoogwaardige inrichting van de 'pool' van deskundigen uit onderwijs en jeugdhulp. Dat betekent ook goede lijnen en samenwerking met gemeenten.

De vier voorbeelden zeggen alle een transparante aanpak te bieden, met een minimum aan bureaucratie. Die transparantie is vooral nodig voor ouders, maar ook voor het verantwoorden van de inzet van middelen ten behoeve van extra ondersteuning naar de schoolbesturen in het samenwerkingsverband toe. Een vergelijking tussen de vier voorbeelden op dit punt is nu nog niet goed te maken, mede omdat de aanpakken nog niet volledig onder de condities van passend onderwijs werken. Bijvoorbeeld bij VPI hangt het grotendeels af van het traject of het scenario waarbinnen VPI wordt ingezet. Bij TOP kan iedere school zelf bepalen hoe het traject wordt ingericht (binnen de kaders van TOP). Bij HGA is de procedure in het samenwerkingsverband wel transparant, maar is de besluitvorming in een MDO een

interne aangelegenheid, waar de ouders wel zicht op hebben, maar andere scholen in het samenwerkingsverband niet. Bij IVO zijn ouders wel betrokken bij informatieverzameling en het voorstellen van een aanpak, maar niet bij de beslissing van de IVO-commissie. Daar krijgen wel weer de scholen meer zicht op de onderlinge verdeling van arrangementen over de scholen. Maar op dit terrein zal veel zich in de praktijk moeten gaan bewijzen.

HET BELANG VAN EVIDENCE BASED OF PRACTICE BASED WERKEN

In het kader van doelgericht, handelingsgericht en opbrengstgericht werken bestaat er steeds meer aandacht voor de effectiviteit van een aanpak of methodiek. Men wil dat een aanpak evidence based is (door onderzoek bewezen effectief) of practice based (door ervaring uitgewezen effectief).

Het VPI is sterk theoretisch onderbouwd door het fundament van het internationaal erkende classificatiemodel ICF. Door een uitgebreide testfase is het instrument ook genormeerd. Door die testfase heeft het onderwijsveld een duidelijk stempel kunnen drukken op de inhoud, waarmee het ook op de praktijk gebaseerd is.

Het TOP-initiatief is vooral gebaseerd op budgettaire beheersbaarheid, door scholen te stimuleren de leerlingen thuisnabij een passend onderwijsaanbod te doen. Daar ligt geen theoretische basis aan ten grondslag. Ook is niet onderzocht of een dergelijke financiële prikkel het gewenst effect tot gevolg heeft.

HGA baseert zich, net als HGW en HGD, op de zeven principes van handelingsgericht werken. Deze principes zijn ontleend aan onderzoek naar effectief onderwijs en doelmatige leerlingbegeleiding en aan succesvolle praktijkervaringen. De laatste jaren zijn deze principes uitvoerig gedocumenteerd. Ook zijn er veel scholen en samenwerkingsverbanden in het land doende om (eigen varianten van) handelingsgericht werken en handelingsgericht arrangeren uit te werken. Die ervaringen worden regelmatig gedeeld. In het Gooi wordt sinds schooljaar 2011-2012 een pilot uitgevoerd met HGA, waarvoor CED-groep een inhoudelijke evaluatie uitvoert en Infinite een bedrijfseconomische monitor.

IVO is in de praktijk ontstaan en kan bogen op een brede toepassing in de praktijk, als methodiek voor het opstellen van een schoolondersteuningsprofiel en als methodiek voor 'indiceren' of 'arrangeren'. Er ligt geen theoretische basis aan ten grondslag en er is nog geen effectonderzoek naar gedaan.

HET 'OMDENKEN': VAN ZWARE HULP NAAR CREATIEVE VORMEN VAN LICHTE ONDERSTEUNING

Passend onderwijs beoogt meer thuisnabij een passend onderwijsaanbod en passende (basis en extra) ondersteuning te bieden. Doel is minder kinderen naar een dure, specialistische en verder weg gelegen plek te verwijzen. Dit vraagt om 'omdenken': van stoornis naar behoeften, van etikettering naar wat heeft deze leerling nodig, van overnemen naar de eigen kracht versterken, van hulp importeren in plaats van het kind exporteren, enzovoort. In de transitie jeugdhulp zien we dezelfde beweging. Dit 'omdenken' vraagt om creativiteit en het ontwikkelen van nieuwe vormen van ondersteuning.

Het TOP-initiatief probeert door scholen zelf zeggenschap te geven over alle ondersteuningsmiddelen te stimuleren dat scholen zelf een breder onderwijsaanbod gaan creëren. Daarmee kunnen meer kinderen thuisnabij een passende onderwijsplek krijgen. De scholen kunnen de middelen echter ook benutten om een plaats in het S(B)O in te kopen. TOP geeft nog geen voorbeelden voor dat 'omdenken'.

HGA wil naast de belemmeringen ook nadrukkelijk naar de mogelijkheden en kansen bij kinderen en in onderwijs en opvoeding kijken. De gewenste attitude is om creatief, optimistisch en oplossingsgericht te denken over een mogelijke aanpak, met als motto “regulier als het kan en speciaal als het moet”. Door expertise vanuit een ‘pool’ in het samenwerkingsverband in te zetten op de scholen wil men bereiken dat de leerkracht ondersteund wordt om meer kinderen te kunnen bieden wat zij nodig hebben. HGA werkt ook aan combi’s van onderwijs en jeugdhulp (OJA’s). Bij IVO wordt de sturing van het bedenken van een passend arrangement dicht bij de leerling, de school en de ouders gelegd, in plaats van bij medische en psychiatrische experts. Door onderwijsbehoeften en arrangementen te definiëren op basis van de vijf velden wordt gestimuleerd dat betrokkenen zoeken naar creatieve oplossingen. Een grote variatie aan arrangementen en tussenvoorzieningen kan hiervan het gevolg zijn.

VPI legt de nadruk op het handelen van de leerkracht. De leerkracht is als praktijkexpert het aangrijpingspunt voor zowel het goed signaleren van onderwijsbehoeften, als het verhogen van de kwaliteit van de leerarrangementen op school. Het VPI is niet stoornisgericht, maar vraaggericht, en wil de leerkracht daarmee handvatten bieden voor het omgaan met leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben. Door heel breed te kijken naar het functioneren van het kind en gebieden waarop ondersteuning geboden kan worden wordt de creativiteit van de leerkracht om passende ondersteuning te bieden gestimuleerd.

DE WIJZE WAAROP DE MIDDELEN VAN HET SAMENWERKINGS- VERBAND WORDEN INGEZET

Een niet te onderschatten kwaliteitskenmerk van passend onderwijs heeft betrekking op de inzet van middelen. Hier zullen we kort op ingaan en nadrukkelijk in relatie tot de inhoud van ondersteuningstoewijzing. Een uitgebreide behandeling van alle financiële aspecten en consequenties zou in het kader van deze handreiking te ver voeren. Bovendien is nog te weinig ervaring met de financiële aspecten van ondersteuningstoewijzing om hierover al heel stellige uitspraken te doen.

Wij kijken in deze handreiking vanuit twee kanten naar de inzet van middelen voor basis- en extra ondersteuning.

1. De relatie van de verdeling van middelen met de inhoud van de ondersteuningstoewijzing.
2. De financiële beheersbaarheid.

Elk samenwerkingsverband staat voor de opgave om na te denken over de inhoud van een procedure of criteria voor ondersteuningstoewijzing. Dit geldt zowel voor verbanden in een 'groen' vereveningsgebied, als voor verbanden in een 'rood' vereveningsgebied. Die inhoudelijke keuzes zijn in zekere zin richtinggevend voor de wijze waarop de financiering van de ondersteuningstoewijzing wordt ingericht. Financiële modellen kunnen verbonden worden aan verschillende inhoudelijke aanpakken voor ondersteuningstoewijzing. De vier voorbeeld-aanpakken nemen alle een inhoudelijke visie als startpunt. De verdeling van middelen zien zij als een uitvloeisel daarvan of juist als een middel om dat inhoudelijke doel te bereiken.

TOP is het enige voorbeeld dat zich expliciet uitspreekt over de verdeling van middelen. Het model kiest voor een financieel beleid dat de inhoudelijke ambitie, om meer kinderen thuis nabij een passend onderwijsaanbod te kunnen doen, ondersteunt. Zij doen dat door de ondersteuningsmiddelen toe te rekenen aan de reguliere scholen, naar rato van het aantal kinderen. De school moet dan de extra ondersteuning, ook als dat een S(B)O-plaatsing betreft, zelf inkopen.

Hiermee verwacht men de scholen ertoe aan te zetten de ondersteuning door de school zelf maximaal te maken en de inzet van extra ondersteuning en zeker plaatsing in het S(B)O zo veel mogelijk te beperken. Er is wel een uitzondering gemaakt voor kinderen die nu al in het S(B)O zitten, het ambulante deel van de 'oude' rugzakken en kinderen die instromen 'met een dossier' die permanent een beroep zullen doen op het ondersteuningsbudget van de school. Ook blijft het samenwerkingsverband Zuid-Kennemerland een aantal onderwijsconsulenten en een onderwijsloket in stand houden, ter versterking van de basisondersteuning op de scholen.

Bij HGA in 't Gooi kiest men voor een heel andere benadering. Daar volgen de middelen het kind, in die zin dat zij er voor kiezen de middelen vooral in te zetten voor de leerlingen die dat het meest nodig hebben. In principe moet elk kind het onderwijs en de ondersteuning kunnen krijgen die het nodig heeft. De scholen krijgen een basisbudget op basis van het aantal leerlingen en hun schoolondersteuningsprofiel. De middelen voor extra ondersteuning worden op samenwerkingsverbandniveau ingezet. Bij het vaststellen van het benodigde onderwijs-jeugdhulparrangement wordt een inschatting gemaakt van de daarmee gemoeide uren van één of meer ondersteuners en eventuele specifieke materialen en middelen. De personele inzet gebeurt 'in natura' en voor de eventuele materialen en middelen ontvangt de school

een aanvullend budget. In een pilot probeert men nu al OJA's zo te formuleren dat op basis daarvan budgetten of uren ondersteuning toegekend kunnen worden en zicht ontstaat op hoe groot de vraag naar extra ondersteuning wordt met de werkwijze van HGA. Het is denkbaar dat HGA wel wordt gebruikt, maar gekozen wordt voor een andere vorm van verdeling van de middelen.

De andere twee aanpakken, VPI en IVO, zijn te gebruiken bij elke vorm van verdeling van de middelen. Daarbij is aan IVO ook een financieel model verbonden, waarin middelen ingezet kunnen worden op basis van schoolondersteuningsprofielen en ten behoeve van individuele arrangementen.

Bij de vier beschreven voorbeelden wil men de inhoudelijke doelen leidend laten zijn voor de verdeling van middelen. Toch kan dat niet één op één gegarandeerd worden. Zo kan een school bij TOP er ook voor kiezen om het ondersteuningsbudget te besteden aan het inkopen van S(B)O-plaatsingen (al zijn die bij TOP in principe altijd tijdelijk van aard). En bij HGA kan de gemakkelijke beschikbaarheid van extra ondersteuning leiden tot een grote vraag hiernaar.

In alle samenwerkingsverbanden denkt men na over de verdeling van middelen. Daarbij zijn de twee uitersten: de middelen zo veel mogelijk rechtstreeks naar de scholen of de middelen zo veel mogelijk beschikbaar op samenwerkingsverbandniveau voor extra ondersteuning van leerlingen die dat nodig hebben.

Bij de eerste keuze lijkt de kans op een tekort voor het samenwerkingsverband aan het eind van het jaar heel klein of nihil. Voor scholen/schoolbesturen bestaat daarentegen wel een financieel risico, bij een onverwacht groot aantal leerlingen dat extra ondersteuning nodig heeft. Hoe zit het dan met de respectievelijke verantwoordelijkheden van schoolbesturen en samenwerkingsverbanden? De wetgeving is daar nog onduidelijk over.

Bij de tweede keuze bestaat wel het risico van een tekort in de loop van het jaar, wanneer een groter beroep wordt gedaan op extra ondersteuning dan er middelen beschikbaar zijn bij het samenwerkingsverband. We zien dan bij veel samenwerkingsverbanden dat de volgende opties worden genoemd:

- 'Wij vertrouwen er volledig op dat onze scholen veel meer zelf de noodzakelijke ondersteuning kunnen gaan bieden, waardoor er geen groter beroep zal worden gedaan op de ondersteuningsmiddelen van het samenwerkingsverband.'
- 'Wij houden voor het eerste jaar een 'buffer' of post 'onvoorzien' achter de hand, voor het geval dat in de loop van het jaar een tekort aan middelen gaat ontstaan en er toch nog leerlingen zijn die extra ondersteuning nodig hebben.'

- ‘Wij bieden en betalen in het eerste jaar alle extra ondersteuning die nodig is en gaan desnoods ‘het rood in’ en bepalen dan na dat jaar hoe we in het vervolg meer begrenzings in kunnen aanbrengen.’

Bij de inzet van expertise uit het samenwerkingsverband voor de versterking van de basisondersteuning zal ook een aantal vragen beantwoord moeten worden over de mate waarin scholen daar een beroep op kunnen doen.

- Wie beslist of de gevraagde ondersteuning niet ‘gewoon’ tot de basisondersteuning of het schoolondersteuningsprofiel van de aanvragende school zou moeten behoren?
- Als de conclusie is dat de school het zelf zou moeten kunnen maar toch handlingsverlegen is, zijn er dan mogelijkheden om de ontwikkeling van de school te ondersteunen, en welke? Krijgt elke school een vast aantal ondersteuningsuren per jaar toegewezen of wordt elke vraag om extra ondersteuning gehonoreerd?
- Op basis waarvan worden ondersteuningsuren toegewezen? Alleen op schoolgrootte of worden ook andere gronden, zoals leerlinggewichten, de wijk waar de school staat of het schoolondersteuningsprofiel in aanmerking genomen?

Uiteraard kunnen nog veel meer vragen en kanttekeningen geplaatst worden bij de financiële aspecten van de inzet van extra ondersteuning. Dat doen we nu niet in het kader van deze handreiking. Wel onderstrepen we de urgentie van het opstellen van een meerjarenbegroting, waarmee de vragen die er toe doen bij de vaststelling van een scenario voor ondersteuningstoewijzing zeker op zullen komen.

MOGELIJKHEDEN VOOR HET COMBINEREN VAN VERSCHILLENDE AANPAKKEN

Uit de beschrijving van de opgenomen voorbeelden blijkt dat geen enkele aanpak alle aspecten die met de ondersteuningstoewijzing onder passend onderwijs samenhangen, volledig ‘dekt’. Steeds is er sprake van onderwerpen waarin meer of minder (en soms helemaal niet) wordt voorzien. Soms beperkt een aanpak zich tot slechts enkele aspecten, met name het bieden van een concreet instrument voor de leerkracht en de ouders om de ervaren handelingsverlegenheid op een zorgvuldige wijze in beeld te brengen, als basis voor de zelf te organiseren vervolgstap. Enkele andere aanpakken bieden ook de mogelijkheid tot het organiseren van arrangementen om de ondersteuning uit te voeren (soms binnen de reguliere setting en soms op een S(B)O-school).

In veel situaties zullen samenwerkingsverbanden passend onderwijs niet kunnen of willen opteren voor een 'all-or-nothing'-aanpak, waarbij één van de beschreven voorbeelden integraal wordt overgenomen. In de meeste gevallen zal het gaan om een combinatie van of delen uit werkwijzen die goed aansluiten bij de situatie, visie en keuzes van het betreffende samenwerkingsverband. Refererend aan de vier voorbeelden liggen bepaalde combinaties voor de hand en andere niet.

De TOP-aanpak kan bijvoorbeeld goed gecombineerd worden met het Vraagprofiel Instrument. De vragenlijst biedt houvast voor scholen bij het vaststellen van de onderwijsbehoefte van de leerling in een samenwerkingsverband dat met TOP werkt. TOP biedt dan de route voor het gebruiken van VPI in een traject van ondersteuningstoewijzing.

HGA is het meest een totaalaanpak. Combinatie met één van de andere modellen ligt niet voor de hand, omdat die niet voldoende tegemoet komen aan de zeven principes van handelingsgericht werken en de middelenverdeling die gericht is op extra ondersteuning voor ieder kind dat dat nodig heeft. Wel kan het groeidocument van HGA benut worden in scenario's die op een andere wijze werken met ondersteuningsteams of een 'light-variant' van handelingsgericht werken.

VPI kan ingezet worden in veel scenario's. In feite is VPI een instrument voor het bepalen van behoeften, waar het traject van ondersteuningstoewijzing nog omheen 'gebouwd' moet worden door het samenwerkingsverband. Voor een samenwerkingsverband waar het handelingsgericht werken volgens de zeven principes van Noëlle Pameijer c.s. centraal staat voldoet VPI minder goed, vanwege de meer probleemgeoriënteerde en minder systeemgerichte benadering.

IVO als aanpak voor ondersteuningstoewijzing werkt het krachtigst in de verbinding met IVO als instrument voor het vaststellen van de schoolondersteuningsprofielen. IVO als scenario voor ondersteuningstoewijzing omvat zowel een instrument voor het vaststellen van de ondersteuningsbehoeften, als een procedure voor de beoordeling en toewijzing van ondersteuning. Vanwege de specifieke gerichtheid op de vijf IVO-velden past een ander instrument (zoals VPI of het Groeidocument van HGA) hier minder goed in, maar het is niet ondenkbaar. Wel is IVO in principe te combineren met de TOP-aanpak, als methode voor de verdeling van middelen, al staat dan het direct toekennen van middelen aan scholen het toewijzen van een aanvullend arrangement dan in de weg.

Behalve HGA vragen de drie andere aanpakken nog om aansluiting van de (gemeentelijke) procedures voor toewijzing van jeugdhulp en ouderondersteuning.

Eenzelfde mechanisme lijkt aan de orde waar het de fasering van de implementatie betreft. Vaak zal daarbij geen sprake kunnen zijn van een volledige invoering van de nieuwe systematiek van ondersteuningstoewijzing ineens. Samenwerkingsverbanden hebben uiteraard te maken met de bestaande situatie met 'zittende' leerkrachten en personeel met expertise. Meestal zal gewerkt worden met een overgangperiode, waarin fasegewijs vormgegeven wordt aan het nieuwe beleid van het samenwerkingsverband. Bijvoorbeeld bij het invoeren van HGA zal waarschijnlijk nog niet elke school bij de start al geheel werken volgens de principes van handelingsgericht werken. Dat heeft tijd nodig. En bij VPI kan wel in één keer gestart worden met het gebruik van de instrument, maar het optimaal benutten ervan en het inbedden in een traject van ondersteuningstoewijzing vraagt meer tijd.

Samenwerkingsverbanden en scholen krijgen vanuit de wet- en regelgeving een grote mate van 'ruimte' om de vormgeving van passend onderwijs zelf te bepalen. Deze keuzevrijheid geldt ook ten aanzien van de manier waarop de ondersteuningstoewijzing tot stand komt. Dit geldt voor de zeven vaste aspecten die in deze publicatie zijn beschreven, maar eveneens voor onderwerpen als het voorkomen van 'thuiszitters', het risico op 'onderpresteren' van leerlingen in de reguliere school en het toepassen van 'selectie aan de poort'. Geen van de in deze publicatie beschreven aanpakken biedt op deze thema's een totaal afdoende aanpak om tot het voorkómen of oplossen daarvan te komen. Steeds zullen het de samenwerkingsverbanden zelf moeten zijn die alert blijven op deze mogelijke effecten waarvoor passend onderwijs een antwoord probeert te vormen.

Begrippenlijst

Arrangement

Extra onderwijsondersteuning op maat, met inzet van (bovenschoolse) voorzieningen, expertise en financiën. Een arrangement kan variëren van licht curatief en tijdelijk van aard tot intensief en langdurend of structureel van aard.

Een onderwijs- en jeugdhulparrangement betreft altijd een samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp.

Basisondersteuning

Het door het samenwerkingsverband afgesproken geheel van preventieve en licht curatieve interventies die binnen de ondersteuningsstructuur van de school – eventueel samen met ketenpartners – planmatig en op een overeengekomen kwaliteitsniveau worden uitgevoerd.

Basiskwaliteit

Inspectienorm: leerprestaties (primair onderwijs) en opbrengsten (voortgezet onderwijs) zijn ten minste voldoende en het Onderwijsleerproces of de Zorg en begeleiding voldoet op de kernindicatoren.

Clusterindeling speciaal onderwijs

Cluster 1: Visueel gehandicapte kinderen.

Cluster 2: Auditief en communicatief gehandicapte kinderen, dove kinderen, slechthorende kinderen, kinderen met ernstige spraakproblemen.

Cluster 3: Lichamelijk gehandicapte kinderen, verstandelijk en meervoudig gehandicapte kinderen, langdurig zieke kinderen.

Cluster 4: Kinderen met ernstige gedragsproblemen.

Extra ondersteuning

Alle vormen van onderwijsondersteuning die de basisondersteuning overstijgen.

Binnen 'extra ondersteuning' kunnen verschillende typeringen voor het aanbod worden gebruikt, zoals breedte- en diepteondersteuning, lichte en zware ondersteuning of een indeling in zwaartecategorieën.

Ketenpartners

Lokale/regionale instanties die een bijdrage (kunnen) leveren aan een sluitende keten jeugd en onderwijs, zoals bijvoorbeeld: scholen, (bureau) jeugdhulp, peuterspeelzalen/kinderdagverblijven, (school)maatschappelijk werk, politie, justitie, jeugdgezondheidszorg/GGD, Jeugd-ggz, AMK, (sport)verenigingen, leerplicht, RMC-functie, verslavingszorg, buitenschoolse opvang, welzijnswerk en zorgaanbieders in het kader van de AWBZ.

Onderwijsondersteuningsprofiel

De door het samenwerkingsverband vastgestelde omschrijving van de basisondersteuning en de eventuele extra ondersteuning die een individuele school – eventueel in samenwerking met ketenpartners – biedt.

Regionaal onderwijsondersteuningsplan

Beleidsdocument van het samenwerkingsverband dat laat zien op welke wijze een dekkend aanbod van onderwijsondersteuning in de regio wordt gerealiseerd. In het ondersteuningsplan zijn ten minste de ondersteuningsprofielen van de scholen opgenomen en het door het samenwerkingsverband vastgestelde (ambitie)niveau van basisondersteuning dat voor alle scholen geldt.

Referentiekader

Het geheel van werkwijzen en afspraken waarnaar schoolbesturen en samenwerkingsverbanden zich richten bij de vormgeving van passend onderwijs.

Zorgplicht

Juridisch begrip dat de verantwoordelijkheid voor het bereiken van een wettelijke omschreven doel tot uitdrukking brengt. In het kader van passend onderwijs ligt de zorgplicht bij het bevoegd gezag van de school en is van toepassing op leerlingen die extra ondersteuning nodig hebben en die niet zonder meer het onderwijs kunnen doorlopen.

Contactinformatie

Over deze handreiking:

Kees Kuijs of Marij Bosdriesz voor de PO-raad,
via ondersteuningpassendonderwijs@poraad.nl

Over scenario's voor ondersteuningstoewijzing:

Het Expertteam Passend onderwijs van de PO-raad:
<http://www.poraad.nl/content/vragen-en-ondersteuning>

Over HGA (Handelingsgericht arrangeren):

Samenwerkingsverband Unita: www.swvunita.nl

Over TOP (TOP-initiatief Zuid-Kennemerland):

Lucas Rurup: L.rurup@wsns-zk.nl

Over VPI (Vraag-Profiel-Instrument):

Jan Bijstra: j.bijstra@Renn4.nl

Over IVO (Indiceren vanuit ondersteuningsbehoeften):

Irma Miedema: i.miedema@meno-groep.nl

Over Passend onderwijs en het referentiekader:

www.poraad.nl/content/passend-onderwijs

Colofon

Uitgave van de PO-Raad, de sectororganisatie voor het primair onderwijs (PO). De vereniging behartigt de gemeenschappelijke belangen van de schoolbesturen in het basisonderwijs, speciaal basisonderwijs en (voortgezet) speciaal onderwijs.

CONTACTADRES

Postbus 85246, 3508 AE Utrecht
info@poraad.nl, www.poraad.nl

TEKST

Marij Bosdriesz en Kees Kuijs

REDACTIE

Ron Benjamins en Dick Rasenberg

MET DANK AAN

Noëlle Pameijer, Ada Fischer, Rob van Elswijk, Lucas Rurup, Irma Miedema, Alfons Timmerhuis, Jan Bijstra, Jan Houwing en Leender de Boom

FOTOGRAFIE

Rob Nelisse, Hedel

GRAFISCHE VERZORGING

Thoben Offset Nijmegen

© PO-Raad, september 2013

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, overgenomen of openbaar gemaakt, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

goed onderwijs voor elk kind